***799. ՄԻԱՆԱՎ ԴԱՀԼԻՃ*.** հարավային պատի արևելյան անկյունում, 8 տող

Ի :ՌԿԲ: (1213) ԹՎԻՍ ՀԱՅՈՑ
ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ՈՐԴԻ ԱՇՈՏՈՅ, ԻՄ ՀԱՒՐ ՏՎԱԾ ՀՈՂՆ, ԵՒ
ԱՅԼ ՅԱՎԵԼԻ, [ԵՏ] ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ, ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ԵՏ-
ՈՒՆ Ի ՍԲ ՍԱՐԳՍԻ ՏԱՒՆԻՆ :Գ: (3) ՊԱՏԱՐԱԳ՝ ՄԻՆ ԱՇՈՏՈՅ, ՄԻՆ
ԽՈՒՇՈՒՇԻՆ ԵՒ ՄԻ՝ ԻՆՁ՝ ԳՐԻԳՈՐԻ: ԱՐԴ, ՈՐ ԶԴԱՍՆ
ԿԱՄ ԶՀՈՂՍ ԽԼԷ :ՅԺԸ: (318) ՍԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ
ՆԶՈՎԱԾ Է, ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐՏԱԿ-
ԱՆ ԱՌԱՋԻ ԱՅ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 42, Ոսկյան, Գվ, 10:

***Ծանոթ*.** Վանքի (և գյուղի ողջ տարածքի) թվագիր հնագույն արձանագրությունն է: Գրիգորը եկեղեցուն է նվիրել հորից՝ Աշոտից ժառանգած հողը *եւ այլ յաւելի*, ստացածից ավելի շատ: 5-րդ տողի *զդասն* ասելով՝ նկատի ունի Ս. Սարգսի տոնին սահմանված պատարագները: Այս Աշոտն ու Գրիգորը Համազասպ Մարծպանի սերնդից են, բայց ճյուղագրությունը չի պարզվում: Արձանագրությունը ծածկվել է ավելի ուշ կառուցված Ս. Աստվածածին եկեղեցու հյուսիսային պատով, որն այժմ քանդված է և այն հնարավոր է կարդալ:

***800. ՄԻԱՆԱՎ ԴԱՀԼԻՃ*.** արևելյան պատի հարավային եզրում, արտաքուստ, 3 քարերի վրա, 6 տող

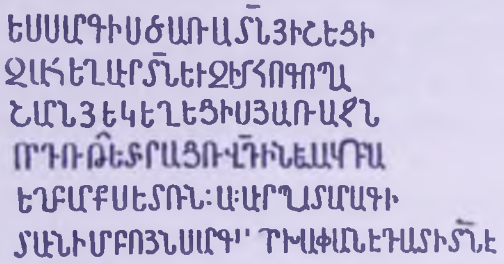

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ, ԾԱՌԱ ՏՆ, ՀԻՇԵՑԻ
ԶԱՀԵՂ ԱՒՐ ՏՆ ԵՏ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ՊԱ-
ՇԱՐՆ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԱՌԱՋՆ-
ՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՄԲ] ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]ԻՆ ԵՒ ՅԱԿՈԲԱ:
ԵՂԲԱՐՔՍ ԵՏՈՒՆ :Ա: (1) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի
ՏԱՒՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍ[Ի], ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ՏՆ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 111, ՎՏ, 143, «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 41, Ոսկյան, Գվ, 10:

***Ծանոթ*.** Այս և հաջորդ արձանագրությունը, հավանաբար, գրվել են Տիրացու վարդապետի առաջնորդության վերջին տարիներին՝ 1240-ական թթ., քանի որ նրա հետ հանդես է գալիս նաև Հակոբը (Յակոբ)՝ երևի, իբրև աթոռակից:

801. ՄԻԱՆԱՎ ԴԱՀԼԻՃ. արևելյան պատին, արտաքուստ, նախորդից աջ, 4 տող.

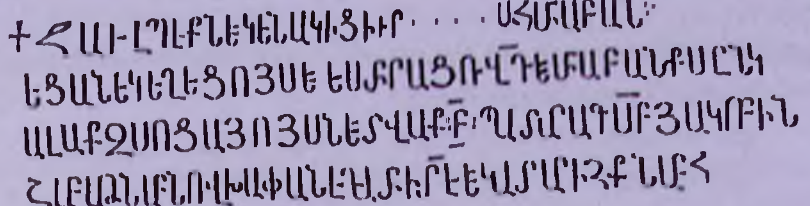

ՁԱՒԼՊԷՔՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿԻՑ ԻՒՐ [ԽՈՐԻՇ]ԱՀ, ՍԱԲԱՆ-
ԵՑԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ: ԵՒ ԵՍ՝ ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ] ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԸՆԿ-
ԱԼԱՔ ԶԱՌՕՑԱ ՅՈՅՍՆ ԵՒ ՏՎԱՔ :Բ: (2) ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԲ ՅԱԿՈԲԻՆ
ՇԱԲԱԹՆ ԱՒՐՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀ[Ն]ԻՆ ՅԱՅ[]:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 111, ՎՏ, 143, «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 41:

Ծանոթ. Ջալալյանցը *Զաւլպէքն* կարդացել է *Զուլբէգն*, 4-րդ տողի *զառցա յոյսն՝ զԱստուծոյ յոյսն*, բաց է թողել 1-ին տողի *իւր* դերանունը, 4-րդի՝ *աւր* բառը: Այս և մի քանի այլ արձանագրություններ Կոստանյանցը դրել է 1204թ. տակ՝ հայտնի չէ ինչից ելնելով:

802. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի արևելյան մասում, արտաքուստ (գավթի մեջ), 8 տող.

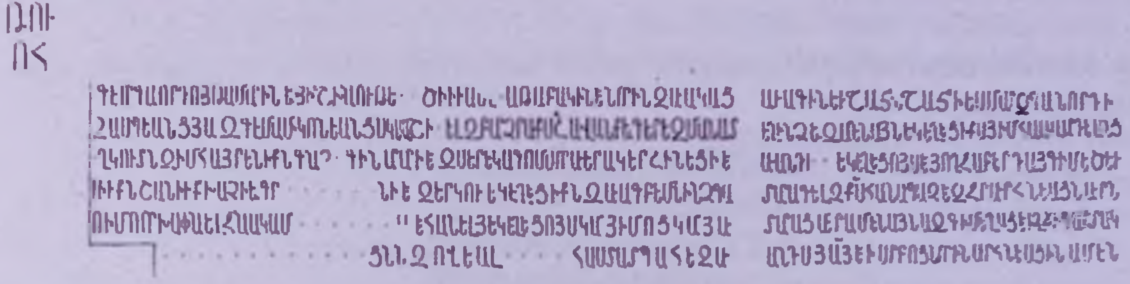

ԹՈՒ[Ի]Ն[]
ՈՀ (1221),
[Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ] ԳԷՈՐԳԱ, ՈՐԴՈՅ ԹԱՄԱՐԻՆ ԵՒ ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵ[ԱՆ ՄԵ]Ծ ԻՒԱ-
ՆԷԻ ԱԹԱԲԱԿԻՆ, ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԶԱՒԱԿԱՑ ԱՒԱԳԻՆ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀԻ, ԵՍ՝ ՄԱՐԶՊԱՆ,
ՈՐԴԻ
[ՍԱՐԳՍԻ, ԹՈՌՆ ՀԱՄԱ]ԶԱՍՊԵԱՆՑ, ՅԱԶԳԷ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՑ, ՍԿՍԱ ՇԻ[Ն]ԵԼ ԶԲԱՐՁ-
ՐԱՔԱՇՍ ՎԱՆՔ ԵՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԵՂ ԻՆՁ ԵՒ ԶԱՄԵՆԱՅՆ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ՝ ՅԻՄ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ.
[ՇԻՆԵՑԻ ԵՒ ԶԾԱ]ԴԿՈՒՏՆ ԶԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ԳԱՆ[ՁԱ]ԳԻՆ ԱՐԱՐԻ: ԵՒ ԶՍԵՐԵԿԱ-
ԳՈՄՍ, ՈՐ ԱՒԵՐԱԿ ԷՐ, ՇԻՆԵՑԻ ԵՒ ԱՒԱՆԴԵ[ՑԻ] ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ.
ԵՒ ՅՈՂՋԱԲԵՐԴ՝ ԱՅԳԻ ՄԵԾ: ԵՒ
[ԶԱՐԴԱՐԵՑԻ ՍՊԱՍ]ԻՒՔ, ՆՇԱՆԻՒՔ ԽԱՉԻ ԵՒ ԳՐ[ԵՆԱՒՔ ԹԱՆԿԱԳ]ՆԻ ԵՒ ԶԵՐԿՈՒ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՆ ԶԱՒԱԳ ԲԵՄՆ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ ՔՍ
ՀԱՆԱՊԱԶ. ԵՒ ԶՋՐԱՒՐՀՆԵԱՑՆ ԱՒՐՆ

⌈ՄԱՄՔԱՆԱ՝ ԱՄՈՒՍՆ⌉Ո ԻՄՈ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵԼ ՋԱՆԱ ԿԱՄ........ ԵՒ ՀԱՆԵԼ ՅԵԿԵՂԵ-
ՑՈՅԱ, ԿԱՄ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ՝ ՄԵՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱԶԳԻ
ՄԵՂԱՑ ԵՒ ԽՂՃԻ ՊԱՐՏԱԿ-
⌈ԱՆ Է ԵՒ ։ՅԺԸ։ (318) Ի⌉ՑՆ ՆԶՈՎԵԱԼ ⌈ԵՂԻՑԻ ԵՒ ՈՐ⌉ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԷ ՁԱՒԱՆԴՍ Յ Ա̅Յ̅
ԵՒ Ի ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԻՆ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻՆ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 44, Ոսկյան, Գվ,11-12:

Ծանոթ. Առաջին երկու քարերն ընկած են, որոնց վրա է վեց տողերի սկիզբը: Հաջորդ մասերը ծածկված են եղել կցարկված գավթի որմնասյունով, որի վերևի մասն այժմ քանդված է, և երեք տողերը բացված: Պատից պոկված սյան ետևից կարդացվում են որոշ հատվածներ: Վերջին երկու տողերը ջարդոտված են:

Շինարարանվիրատվական այս կարևոր արձանագրությունը փորագրվել է եկեղեցին ավարտելուց հետո, Իվանե աթաբեկի կենդանության ժամանակ:

Սույն արձանագրությունը մնացել է գավթի որմնասյուների ծածկույթի տակ, ուստի ժամանակին փոխադրվել է վերջինիս պատին:

Գ. Սարգսյանը 5-րդ տողի *զՄերեկագոմս* (=Սարյակագոմս) կարդացել է *զՄերա-կագոմս:* Նա առհասարակ կետադրական նշաններ չի գործածել, անհրաժեշտ ան-ջատումներ չի կատարել, ուստի նրա վերծանություններում անհասկանալի են մնում տարբեր գործողություններն ու իրողությունները: Մամիկոնյան տոհմի ականավոր ներ-կայացուցիչ Մարզպանի (նաև՝ Մարծպան) ***սկսա շինել զԲարձրաքաշս վանք եւ զերեզ-մանատեղ իմծ եւ զամենայն եկեղեցիքս*** արտահայտություններից հետևցնում է, որ ***Բարձրաքաշ*** տեղանվանումը եղել է դեռևս նախքան Մամիկոնյանները, որ նա նորոգել է հին եկեղեցին և կառուցել նորը (= ***եկեղեցիքս***), որ ***վանք*** ասելով՝ հասկացվում է ոչ թե աղոթարան, այլ հոգևոր-մշակութային կենտրոն՝ միաբանությամբ, կրթարանով, գրչատ-նով, գիտնական-վարդապետներով:

Ի դեպ, 7-րդ տողի ***որ խափանել ջանա կամ .... են հանել*** հատվածը գավթի վրա տեղափոխվածի 6-րդ տողում անավարտ է. ***արդ, որ հակառակ կա գեղի կամ կոպարի, խլել եւ հանել,*** սակայն խուսափում ենք նույնությամբ վերականգնել՝ նկատի ունենա-լով վերախմբագրության հնարավորությունը:

Երկրորդ տողում ԶԲԱՐՁՐԱՔԱՇՍ ՎԱՆՔ բառակապակցությունը՝ լուսանկարն ուշա-դիր զննելիս, կարդացվում է ԶԲԱՐՁՐԱՔԱՇԱ ՎԱՆՔ (խմբ.):

803. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատի արևելյան մասում, արտա-քուստ (գավթի մեջ), 4 տող.

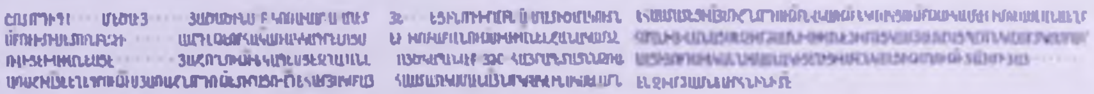

⌈ԵՍ՝ Ա⌉ՇՈՏ, ՈՐԴԻ Գ⌈ԱՒՐԳԷԻ⌉, ՄԵԾԱՒ Յ⌈ՈՒՍՈՎ ԵՏՈՒ⌉ ՅԱ⌊ՍՏՈՒԱ⌋ԾԱԾԻՆՍ ։Բ։ (2)
ԿՈՌԱՎԱՐ, ։Ա։ (1) ՄԱՒՏ ՅԵ⌈Գ⌉ԵՑԻՆ, ՈՐ Ի ԽՐԱՄԻՆ, ։Ա։ (1) ՄԱՒՏ՝ Ի ԾԱՂԿՈՒՏՆ:
ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ Ա̅Յ̅ ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹ⌊ԵԱՄ⌋Բ ԵՒ ՎԿԱՅՈՒԹ⌊ԵԱՄ⌋Բ ԵՒ ԿԱՄԱԿՑՈՒ-
Թ⌊ԵԱՄ⌋Բ ԹԱՒԻԿԱ՝ ՄԱՒՐ ԻՄՈ ԵՒ ԱԱԼԱՆԱ՝ ԵՂԲ-
⌈ԱՒՐ ԻՄՈ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ⌉ Ս̅Բ̅ ՈՒԽՏԻՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ ։Ի։ (20) ՊԱՏԱՐԱԳ: ԱՐԴ, ԵԹԷ
ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԳՐԵԼՈՑՍ ԵՒ ՁԻՄ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹ⌊ԻՒՆ⌋Ս ԽԱՓԱՆԵԼ ՋԱՆԱ ԿԱՄ

ԶՅՈՂՆ ԽԼԵ ՎԱՆԱՑՍ ԵՒ ԶԻՄ ԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ՛ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ,
ՊԱՐՈՆ ԿԱՄ ՃՈՐՏ, ԿԱՄ ԵՂԲԱՅՐ,
[ԿԱՄ ԱԶԳԱԿԱՆ, ԿԱՄ] ՈՎ ԻՑԷ՛ ԽԱՓԱՆԵՍՑԷ .... ՅԱԶՈՂՈՒԹԻ[ՒՆ] ԵՒ ԿԱՊԵՍՑԷ ԶՆԱ
ԱՆԼՈՅԾ ԿԱՊԱՆԱՒՔ, :ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԵԱՑԻ, ՅՈՒԴԱՒ ԵՒ ԿԱԵՆԻ
ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ ԵՒ ՄԻ ԸՆԿԱԼՑԻ ԹՈՂՈՒԹԻ[ՒՆ] Յ Ա̅Յ̅, ՄԻ ՅԱՅ[ՍՄ] ԱՇԽԱՐՀԵ
[ԵՒ ՄԻ ՀԱՆԴԵՐՁԵԼՈՒՅՆ] ԱՌԱՋԻ Ա̅Յ̅: ԵՒ ԵՂԵՒ ԳՐՈՒԹԻ[ՒՆ] Ս ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՆ]
ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏԻՆ] ԵՒ ՀԱՒՐ ՅԱԿՈԲԱՅ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԿԱՄԱՒՆ Ա̅Յ̅:
ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ ՍԿՍԵ[Ա]Լ ԱՐՆԵՆ ԶԻՄ ԺԱՄՆ ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ Ի Տ̅Է̅:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 44-45, Ոսկյան, Գվ, 12:

Ծանոթ. Սկզբի մասում քարերը խիստ հողմնահարված են, իսկ որոշ հատվածներ էլ ծածկված են գավթի կցված որմնասյուներով, որոնք այժմ խախտված լինելով՝ երկու կողմերից որոշ չափով տեսանելի են: Ինչպես նախորդ արձանագրությունը, այնպես էլ սա, ունի իր կրկնօրինակը (տե՛ս արձ. 811), սրանք գրված են եղել գավիթը շինելուց առաջ և քանի որ ծածկվել են՝ կրկնվել են գավթի պատերին:

Նվիրատու Աշոտի անունը :ՈՁՁ: (1237) արձանագրության մեջ ևս կա:

Տեղագիրները խուսափել են այս շատ կարևոր, բայց տեղ-տեղ հողմահարված, դժվարընկալ արձանագրության ընդօրինակումից: Իսկ միակ հրատարակիչ Գ. Սարգսյանին չի հաջողվել հասու լինել բուն իմաստին (ճշտորեն վերծանել այն): Առաջին տողի շատ կարևոր ***մեծաւ յուսով էտու յԱստուածածինս :Բ̅: կոռաւար, :Ա: մաւտ յեգեցին, որ ի Խրամին, :Ա: մաւտ՝ ի Ծաղկուտն*** կապակցությունը նրա մոտ դարձել է. ***մեծաւ յուսով ... յԱծածինս :Բ: մեծ կոռավար :Ա: մասն յեկեղեցին որ ի Խրաին :Ա: մասն Ծաղկուտն:*** ժամանակին նման խրթին ու հակիրճ ձևակերպումն ըմբռնելի է եղել. ***:Բ: կոռավար*** նշանակել է, որ հպատակ գյուղացիները սեփական արորով կամ գութանով կամ լծկաններով, անհատույց, կոռային եղանակով երկու օր մշակելու են սեփականատիրոջ հողը: Տվյալ դեպքում, Աշոտ Մամիկոնյանը, իր մայր Թաիկի և եղբոր՝ Ասլանի ***կամակցութեամբ*** երկու օրավար (= ***Բ կոռավար***) հող է շնորհել Բարձրաքաշի վանքին, որի վարուցանքը պետք է ձրի կատարեին համայնքի անդամները: Բացի այդ, տրվել է նաև ***:Ա: մաւտ յեգեցին, որ ի Խրամին, :Ա: մաւտ՝ ի Ծաղկուտն***, ուր խոսքը վերաբերում է Խրամում (արդյոք Խրամ գետի մոտ թե մի այլ խանդակում) և Ծաղկուտի այգիներից (= ***յեգեցին***) մեկական (***:Ա: մաւտ***) խաղողի այգի, տնկարկ նվիրելուն: ***Մաւտ***-ն այստեղ չափի միավոր է:

Երկրորդ տողի էթէ ոք հակառակ կա գրելոյս տեղական խոսվածքի փոխարեն սպասելի էր ***էթէ ոք հակառակ կայ*** կամ ***հակառակայ վճռիս*** (ընդդիմանա, խախտի, վճիռս խափանի) ձևակերպումը:

Հ. Ոսկյանը իր գրքի մեջ, ներմուծելով Գ. Սարգսյանի վերծանած տեքստը, կրկնել է նրա սպրդումներն ու ամբողջովին բաց է թողել 2-3-րդ տողերը:

804. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հարավային մասում, նախորդից հյուսիս, 6 տող.

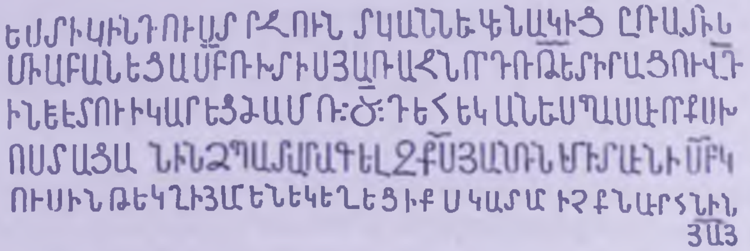

ԵՍ՝ ՏԻԿԻՆ, ԴՈՒՍՏՐ ՋՈՒՆՏԿԱՆՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿԻՑ ԸՌԱՏԻՆ,
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՄԲ] ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]-
ԻՆ, ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ԿԱՐԵՑ ԺԱՄՈՒ :Ծ: (50) ԴԵՀԵԿԱՆ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔՍ Խ-
ՈՍՏԱՑԱՆ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ ՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ԻՄ Ի ՏԱՒՆԻ ՍԲ Կ-
ՈՒՍԻՆ ԹԵԿՂԻ ՅԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ:ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ

ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 110. ՎՏ.147, «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 43:

Ծանոթ. Ջունդիկը հանդիպում է նաև Հոռոմայրի վիմագրերում, որը թվագրված է 1247-ով, իսկ Տիրացու վարդապետը Բարձրաքաշի վանահայրն է եղել 1216-1250 թթ.:

Երրորդ տողի ***եւ էտու ի կարեց ժամիս : Ծ : դեհեկան*** կապակցության Ջալալյանցի ***և ետու կարեաց ժամուց Ծ դահեկան*** ընթերցումը չի օգնում մտքի պարզեցմանը: Այն պետք է ընկալել, որ Տիկինը եկեղեցու կարիքների համար (= ***ի կարեց ժամու***) 50 դահեկան (ավելի քան 200 գրամ ոսկի) է ընծայել վանքին և դրա դիմաց ***Թեկղի*** (Ջալալյանցի մոտ՝ Թեկղեայ) տոնին բոլոր եկեղեցիներում պատարագ ստացել: ***Թեկղին*** Պողոս առաքյալի աշակերտուհին է, որին խոշտանգել են Ներոն կայսեր ժամանակ և համարվում է առաջին վկայուհին: Այս արձանագրությունը ևս Կոստանյանը թվագրել է 1204 թ.՝ առանց հիմնավորման:

805. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հարավային մասում, արտաքուստ, 6 տող.

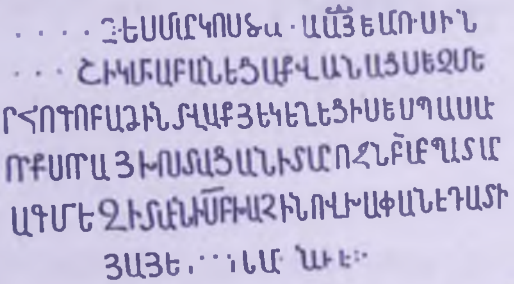

[Ի ԹՎԻՆ :Ո]ՁԸ: (1239), ԵՍ՝ ՄԱՐԿՈՍ, ԾԱՌԱ ԱՅ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ
[ԻՄ ՇՈՒ]ՇԻԿ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՎԱՆԱՑՍ ԵՒ ՋՄԵ-
Ր ՀՈԳՈ ԲԱԺԻՆ ՏՎԱՔ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ. ԵՒ ՍՊԱՍԱՒ-

ՈՐՔ ՍՈՐԱՑ ԽՈՍՏԱՑԱՆ Ի ՏԱՐՈՋՆ :Բ: (2) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐ-
ԱԳ ՄԵԶ՝ Ի ՏԱՒՆԻ ՍԲ ԽԱՉԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ
ՅԱՅ ԵՒ [ՄԵՐ Մ]ԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 109, ՎՏ, 31 (կես մասը), «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 43:

Ծանոթ. Թվականի տառերը ջարդված են, Ջալալյանցն այն վերականգնել է ՈԹ-1160, իսկ Սարգսյանը՝ ՈԲ – 1153, երբ եկեղեցին դեռևս կառուցված չէր: Միավորը նշմարվում է Ը (8), իսկ նրանից վեր, այլ քարի վրա, պատվի նշանով՝ Ձ (80), երևի քարը ջարդվել կամ գրիչն է սայթել ու ավելացրել: Կարգով առավել հավանական է ՈՁԸ (1239) թվագրումը:

Վերջին տողի վերականգնումը թեական է (խմբ.):

806. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հարավային մասում, արտաքուստ, 6 տող.

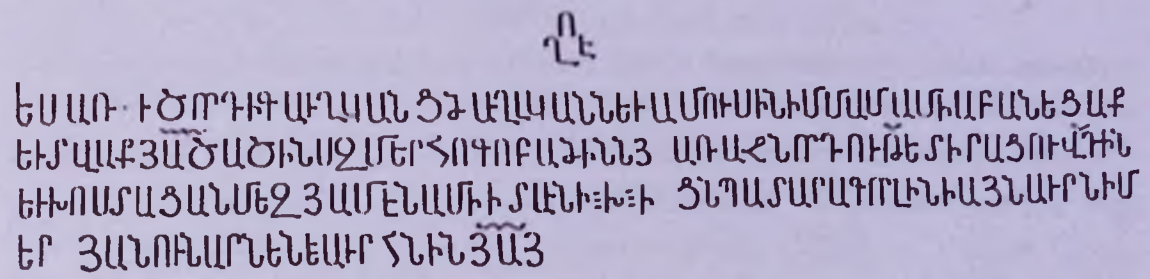

[Ի ԹՈՒԻՆ] Ո
ՂԷ (1248),
ԵՍ՝ ԱՌԻԾ, ՈՐԴԻ ԳԱՒՂԿԱՆՑ ԺԱՒՂԼԿԱՆՆ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԱՄԱ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ [ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ]
ԵՒ ՏՎԱՔ ՅԱ[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾԻՆՍ ՁՄԵՐ ՀՈԳՈ ԲԱԺԻՆՆ՝ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹ[ԵԱՄԲ] ՏԻ-
ՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]ԻՆ:
ԵՒ ԽՈՍՏԱՑԱՆ ՄԵԶ ՅԱՄԷՆ ԱՄԻ Ի ՏԱՒՆԻ :Խ: ԻՑՆ (քառասնիցն) ՊԱՏԱՐԱԳ, ՈՐ ԼԻ-
ՆԻ ԱՅՆ ԱՒՐՆ Ի Մ-
ԵՐ ՅԱՆՈՒՆ ԱՐՆԵՆ ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 109, ՎՏ, 92 (կրճատումներով), «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 43:

Ծանոթ. Ջալալյանցն 1-ին տողում կարդացել է *Գաւեղկեանց Ծաղկլանն և ամուսին իմ Մարիամ՝* շրջանցելով բնագիրը: Սարգսյանը Առյուծի (= Առիւծ) հայրանունը կարդացել է *Ծաւղլկանն՝* թեև սկզբնատառը պարզեպարզ ժ է և ամենևին նման չէ բնագրի Ծ-երին: Նրա մոտ չկա նաև թիվը, այն վրիպել է աչքից:

807. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հյուսիսային անկյունում, արտաքուստ, 9 տող.

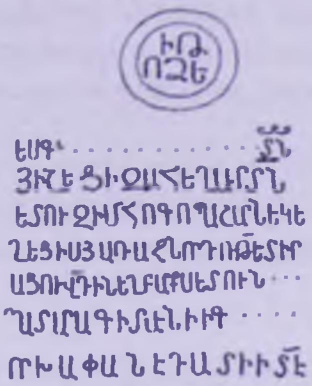

Ի Թ[ՎԻՆ]
ՈՉԵ (1236),
ԵՍ Գ ... ՏՆ,
ՅԻՇԵՑԻ ՁԱՀԵՂ ԱՒՐ ՏՆ,
ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆ ԵԿԵ-
ՂԵՑԻՍ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏԻՐ-
ԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]ԻՆ: ԵՂԲԱՐՔՍ ԵՏՈՒՆ ...
ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ԻԳ[ՆԱՏԻՈՍԻ:]
ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 43:

Ծանոթ. Արձանագրությունը ջարդոտված է, թերևս միտումնավոր: Համենայն դեպս, նվիրատուի անունը և պատարագների քանակը «խնամքով» ջնջված են:

808. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, արտաքուստ, 7 տող.

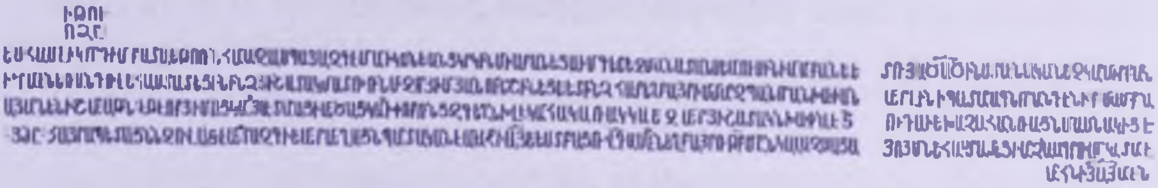

Ի ԹՈՒ[ԻՆ]
ՈՉԸ (1239),
ԵՍ՝ ՀԱՄԼԻԿ, ՈՐԴԻ ՍՄԲԱՏԱ ԵՒ ԹՈՌՆ ՀԱՄԱԶԱՍՊԱ, ՅԱԶԳԷ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՑ, ԿՐԿԻՆ
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԻՄ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆՍ, ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԱՄՔԱՆ, ԵՒ ԵՏՈՒ
ՅԱ[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾԻՆՍ ՏԱՒՆԱԿԱՆ ԵՒ ԶԿԱՐՄԻՐ ՔԱՐՆ՝
ԻՒՐ ԱՄԷՆ ԵՌԱՆԴՈՎ: ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԻՆՁ ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԱՏՈՒՌՆ ՄԻ, ԶՈՐ ՅԻՄ ՅԱ-
ՆՈՒՆ ՇԻՆԵՑ ԵՒ ԵՏ ԻՆՁ ՀԱՒՐԵՂԲԱՅՐ ԻՄ ՄԱՐԶՊԱՆ, ՈՐ ԱՆԽԱՓԱՆ ՄԵՐ
ԼԻՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ, ՈՐ ԱՆԴ ԼԻՆԻ :Բ: (2) ՄԱՄՔԱՆ –
ԱՅ ԱՐՆԵՆ Ի ՇԱԲԱԹՆ, ԵԹԷ ՈՔ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ, Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ
ԶԳԵՂՆ ԽԼԷ ԿԱՄ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԵՒ ԶՄԵՐ ՅԻՇԱՏԱԿՆ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՅՈՒԴԱՅԻ ԵՒ
ԽԱՉԱՀԱՆՈՒԱՑՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑ Է,
:ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԱԾ Է, ՄԵՐ ԱԶԳԻ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է
ԱՌԱՋԻ ԱՅ: ԵՒ ԵՍ՝ ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ], ԱՄԷՆ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲՍ,
ԸՆԿԱԼԱ ԶՍԱՑԱ ՅՈՅՍՆ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՎ: ՈՐ ԿԱՏԱՐԷ՝
ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 110, ՎՏ-81 (կրճատումներով). «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 42, Ոսկյան, Գվ, 10-11:

Ծանոթ. Կրկին միաբանեցա իմ գերեզմանատանս արտահայտությունը վերաբերում է երկրորդ անգամ նվիրատվություն անելուն: Այս դեպքում Աստվածածին եկեղեցուն է նվիրվել «Տոնավան» և Կարմիր քար գյուղը՝ *«իւր ամէն եռանդով»* իր սահմաններով, հողով ու ջրով: Դիտելի է, որ Համլիկը 1229 թ. Սանահնի վանքի Աստվածածին եկեղեցուն է տվել նույն Կարմիր քար գյուղից *լմն* հող, իսկ այս դեպքում գյուղ տալիս է Բարձրաքաշին՝ *իւր ամէն նուսնդով:*

Համլիկի հորեղբայր Մարզպանի կառուցած մատուռը, որում պետք է անխափան պատարագ մատուցվեր, հավանաբար, նկատի ունի եկեղեցու արևելյան անկյունների կրկնահարկ ավանդատներից մեկը: Վերջին տողի *զսացա* ղերանվան կիրառությունը *զսոցա*-ի փոխարեն հազվադեպ դիպված չէ:

809. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, նախորդից ներքև, արտաքուստ, 4 տող.

ԵՍՀԱՄԼԻԿԵՒՍԱՂՈՒՆԿԱՏԱՐԵՑԱՔԶԱՆԴԱՐՋԾՆՈՂԱՑՄԵՐՈՑԵՒՏՈՒԱՔՋՋՈՐԱՒՌԱՆՑՈՅԿԷՍՆՅԵԿԵՂԵՑ
ԻՍԵՒՍՊԱՍԱՒՈՐՔՍՈՐԱՅԽՈՍՏԱՑԱՆԴԱՒՐՊԱՏԱՐԱԳԻՏԱՒՆԻՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆԲՆՐՃԱՒՆԵՒԲԱՂՈՒՏԻՆԿԱՏԱՐԻՉ
ԱՒՐՀՆԻՆՅԱ̅ՅԵՒՈՐՀԱԿԱՌԱԿԿԱՅԵՒԶԳԵՂԽԼԷՅԵԿԵՂԵՑՈՅՍԻՄԵՐՈՑԿԱՄՅԱՒՏԱՐԱՑԵՒԶՄԵՐԺԱՄ
ՆԽԱՓԱՆԷՄԵՐԱԶԳԻԵՒՄԵՐՄԵՂԱՑՆՊԱՐՏԱԿԱՆԷԱՌԱՋԻԱ̅ՅԵՒԱՌՑԷՆԶՈՎՍԻՔ̅Ս̅Է̅

ԵՍ՝ ՀԱՄԼԻԿ, ԵՒ ՍԱՂՈՒՆ, ԿԱՏԱՐԵՑԱՔ ԶԱՆԴԱՐՋ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ՏՈՒԱՔ ՋՋՈՐ
ԱՒՌԱՆՑՈՅ ԿԷՍՆ ՅԵԿԵՂԵՑ-
ԻՍ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱՅ ԽՈՍՏԱՑԱՆ :Դ: (4) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ՀԱՄԲԱՐՁ-
ՄԱՆ՝ :Բ: (2) ՆՐՃԱՒՆ ԵՒ :Բ: (2) ԱՂՈՒՏԻՆ: ԿԱՏԱՐԻՉ[ՔՆ]
ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱ̅Յ̅, ԵՒ ՈՐ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱՅ ԵՒ ԶԳԵՂ ԽԼԷ ՅԵԿԵՂԵՑՈՅՍ, Ի ՄԵՐՈՑ ԿԱՄ
ՅԱՒՏԱՐԱՑ, ԵՒ ԶՄԵՐ ԺԱՄ-
Ն ԽԱՓԱՆԷ՝ ՄԵՐ ԱԶԳԻ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ Ա̅Յ̅. ԵՒ ԱՌՑԷ ՆԶՈՎՍ
Ի Ք̅Ս̅Է̅:

Հրատ. Ջալալյանց. Ս. 110-111. «Էջմիածին». 1951, Թ-Ժ, 42:

Ծանոթ. Արձանագրությունը փորագրված է նախորդից անմիջապես ցած, նույն տառաձևերով, երևի թե՝ միաժամանակ (1239 թ.): Հնարավոր չէ պարզել այս Համլիկի առնչությունն առաջինի հետ և անգամ Սաղունի հետ ունեցած արյունակցական կապը: Եթե այստեղ հանդես եկող Նրճիսը Համլիկի կինն է (իսկ Աղուտը՝ Սաղունի), ապա բոլորովին այլ անձ է և կապ չունի Մամքանի ամուսին, Սմբատի որդի Համլիկ Մամիկոնյանի հետ: *Ջչոր աւռանցոյ*, որ պետք է հասկանալ Չոր առուների (գյուղի), կարդացել են *զՉորաւռանցոյ:* Նվիրատվական վիմագրերում հաճախ են փաստագրվում վճռախախտողների նկատմամբ անեծք-բանադրանքով պատժամիջոցի կիրառումը *(= ոչ հակառակ կայ եւ զգեղ խլէ յէկեղեցոյս),* նման խախտումների հնարավորությունը և այն կանխելու համար գործադրվող միջոցները: Հարցը պատմական և իրավական առումով արժանի է մանրակրկիտ քննության:

ԳԱՎԻԹ

810. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատի արևելյան մասում, արտաքուստ, 7 տող

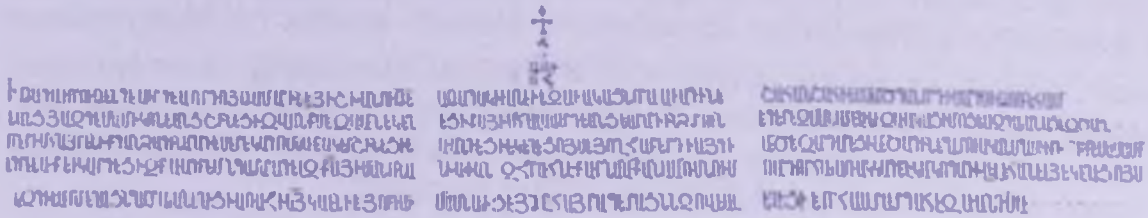

ԹՈՒ[ԻՆ]

Ո̄Հ(1221):

Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵ[Ա]Ն ԳԷԱՒՐԳԵԱ, ՈՐԴՈՅ ԹԱՄԱՐԻՆ, ԵՒ ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱԹԱՊԱԿ
ԻՒԱՆԷԻ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ՆՈՐԱ ԱՒԱԳԻՆ ԵՒ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ, ԵՍ՝ ՄԱՐԾ̄ՊԱՆ,
ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ, ԹՈՌՆ ՀԱՄ[ԱԶԱՍՊ]-
ԵԱՆՑ, ՅԱԶԳԷ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՑ, ՇԻՆԵՑԻ ԶՎԱՆՔՍ ԵՒ ԶԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՅԻՄ ՀԱԼԱԼ
ԱՐԴԵԱՆՑ, ԵՒ ԱՐԱՐԻ ԻՆՁ ՏՈՒՆ ԵՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԵՂԻ, ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ԻՄՈՑ,
ԵՒ ԱԶԳԱԿԱՆԱՑ: ԵՒ ԶԾԱՂ[ԿՈՒՏՆ,]
ՈՐ ԷՐ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ՝ ԳԱՆՁԱԳԻՆ ԱՐԱՐԻ. ԵՒ ՍԷՐԵԿԱԳՈՄՍ ԱՒԵՐԱԿ ԷՐ՝ ՇԻՆԷՑԻ ԵՒ
ԱՒԱՆԴԵՑԻ ԵԿԵՂԷՑՈՅՍ, ԵՒ ՅՈՂՋԱԲԵՐԴԻ ԱՅԳԻ ՄԵԾ̄: ԵՒ ԶԱՐԴԱՐԵՑԻ
ՄԵԾԱԳԻՆ ԵՒ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՍՊԱՍԻՒՔ, Խ[Ա]ՉԻՒՔ ԵՒ ՄԱՍԱՄՔ,

ԵՒ ԳՐԵՆԱՒՔ: ԵՒ ԿԱՐԳԵՑԻ Զ :Բ: (2) ԱՒԱԳ ԲԵՄՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ Ք̄Ս ՅԻՄ ԱՆՈՒՆ ԱՆ
ԽԱՓԱՆ, ԶՁՐԱՒՐՀՆԷՔ ԱՒՐՆ՝ ՄԱՄՔԱՆԱ՝ ԱՄՈՒՍՆՈ ԻՄՈ: ԱՐԴ, ՈՐ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ
ԳԵՂԻ ԿԱՄ ԿՈՊԱՐԻ, ԽԼԵԼ ԵՒ ՀԱՆԵԼ ՅԵԿԷՂԷՑՈՅՍ՝

ԱԶԳԻ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ Ա̄Յ, ԿԱԷՆԻ ԵՒ ՅՈՒԴԱՅԻ ՄԱՍՆԱ
ԿԻՑ Է, :ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԷԱԼ ԵՂԻՑԻ. ԵՒ ՈՐ ՀԱՍՏԱՏ
ՊԱՀԷ ԶԱՒԱՆԴՍ՝ ԱՒ[Ո]ՐՀՆԻ Ի Տ̄Է[Ն]:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 112-113, ՎՏ, 64, «Էջմիածին», 1951.
ԺԱ-ԺԲ, 49-50:

Ծանոթ. Շինարարանվիրատվական այս արձանագրությունը սկզբնապես փորագրված է եղել Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային պատին՝ դրսից, սակայն, քանի որ այն ծածկվել է գավթի հյուսիսային պատի որմածքով, ուստի, խմբագրական որոշ միջամտություններով, տողերի ընթացքը փոփոխելով, վերափորագրվել է ժամատան որմին: Այսպես, եկեղեցու 4-5-րդ տողերի *սկսա շինել զԲարձրաքաշս վանք եւ գերեզմանատեղ ինձ եւ ամենայն եկեղեցիքս՝ յիմ հալալ արդեանց: Շինեցի* (թե՞ գնեցի) *եւ զԾաղկուտն զիմ հայրենիքն գանձագին արարի* հատվածն էապես փոփոխվել է. *շինեցի զվանքս եւ զամէն եկեղեցիքս յիմ հալալ արդեանց եւ արարի ինձ տուն եւ գերեզմանատեղի եւ զաւակաց իմոց, եւ ազգականաց: եւ զԾաղկուտն, որ էր իմ հայրենիք՝ գանձագին արարի:* Կան և այլ հավելում-ձևափոխություններ՝ ինչպես հարմար են գտել բարեխիղճ տեղափոխողները: Մի «մանրուք» ևս:

Արձանագրությունը փորագրված է պարզ, գեղեցիկ, ընթեռնելի տառերով՝ թեև ֆել-զիտային երեսակալ քարերի որոշ մասեր ջարդվել-թափվել են: Չալալյանցը կատարել է անհարկի միջամտություններ: Նրա գրքում 4-րդ տողի *գՃաղկուտն* գյուղանունը դարձել է *եւ ծնողաց*, 5-ի *ՅՈղջաբերդը՝ Ողծաբերդ*, 6-ի *կոպարը՝ կապար*, 7-ի *եւ որ հաստատ պահէ զաւանդս* (= ընծան)՝ *առինի ի ՏԷ* դյուրընկալ վերջաբանը՝ *և որ հաստատէ առինի դատաստան նորա* և այլն: Գ. Սարգսյանի վերծանությունն անհամեմատ իրական է: Արդ, ինչպես հասկանալ նվիրատվության *եւ զարդարեցի մեծագին եւ պատուական սպասիւք, խաչիւք և մասամբ, եւ գրէնաւք* հատվածը:

Հավանական է, որ, համաձայն ավանդույթի, նվիրատուի ժամանակ վանքի միաբանության, գրիչների, սաների, այլևայլ աշխատավորների պահպանության համար տրվել են գյուղեր, այգիներ, *սպասք, խաչեր, մասունքներ, գրքեր:*

Սպասքը եկեղեցական արարողությունների ժամանակ գործածվող անոթներ, զարդեր, սկիհներ, մաղմաղուներ, մյուռոնի ամաններ են, այլ իրեր ու առարկաներ:

Խաչը համարվել է հավատքի նշան, այն օգտագործվում է հայ եկեղեցու պաշտամունքի ծիսակարգում և ամենագործածական իրն է: Ուրեմն, խոսքը վերաբերում է թանկ մետաղներից պատրաստված խաչերին:

Մասունք ասելով՝ այս դեպքում չպիտի հասկանալ սրբերի մասունքները, այլ՝ պատարագի սուրբ խորհրդի համար պատրաստվող նշխարները, որոնք առատաբար բաշխվում էին հաղորդության ժամանակ:

Գրենաւք նշանակում է սուրբ գրքերով՝ Հին և Նոր կտակարանների, մեկնություննե-րի, շարականների, Մաշտոցի, Նարեկի ծեռնարկների ծեռագիր աշխատություններով:

Մամիկոնյանները տիրույթներ են ունեցել նաև Վեդի գետի վերին հոսանքներում՝ Օրբելյանների և Մազազում՝ Պռոշյանների հարևանությամբ: 5-րդ տողի Ողջաբերդ գյուղը Արարատյան դաշտից Գառնիով Ուրծ ընթացող հին ճանապարհի հանգույցներից էր, որտեղ նրանք այգիներ ունեին: Տվյալ դեպքում Մեծ ասելով, նկատի են առել որոշակի մի այգի՝ այլոց հետ չշփոթելու համար: Իբրև ասվածի վկայություն, հիշենք Գողգոթավանքի երկու անթվակիր նվիրագրեր, ըստ որոնց, Մարզպան Մամիկոնյանը յուր չորս զավակներով, միաբանելով վանքին, տվել է *յՈղջաբերդ այգի մի եւ :Ա: գութանի հող* («Դիվան», VI, էջ 85, 92, արձ. 177, 195): Կարելի է կարծել, որ եկեղեցին կառուցվել-ավարտվել է Իվանե Զաքարյանի կենդանության օրոք (1227 թ.):

811. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հարավային մասում, արտաքուստ, 6 տող.

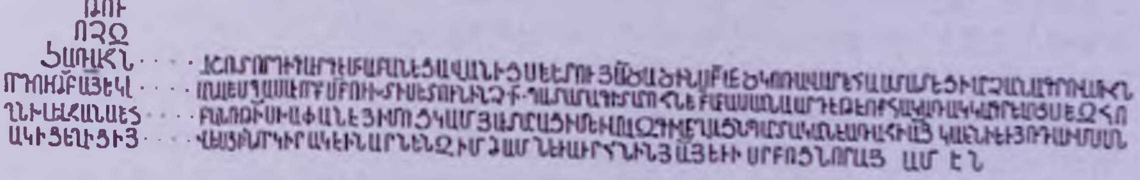

:ՈՁԶ: (1237) ԹՈՒ[ԻՆ], ՅԱՌԱՋՆ՜ՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՄԲ] ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ, ԵՍ՝

ԱՇՈՏ, ՈՐԴԻ ԳԱՒՐԳԷ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՎԱՆԻՑՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ՅԱ[Ւ]ՍՏՈՒԱ[Ծ]ԾԱԾԻՆՍ :Բ:

(2) ՄԵԾ ԿՌՈԱՎԱՐ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՎ՝ ՄԻՋՆ-

ՈՐԴՈՒԹ[Ե]ԵԱՄ[Բ] ԱՅ ԵՒ Կ[Ա]ՄԱԿՑՈՒԹ[Ե]ԵԱՄ[Բ] ԵՂԲԱՒՐ ԻՄՈՅ՝ ԱՍԼ[Ա]ՆՍԱ, ԵՒ ՍՊԱՍԱ-

ՒՈՐՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ի: (20) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԻՐՈՋՆ, ԵՒ :Բ: (2)

ԱՒՐ ԱՍԼԱՆԱ: ԱՐԴ, ԵԹԷ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԳՐԵԼՈՑՍ ԵՒ ՁՀՈ-
ՂՆ ԽԼԵԼ ՋԱՆԱ ԵՒ Հ⌈ԱՆԵԼ Ի ՎԱՆԻՑՍ, ԵՒ ՁԻՄ ՄԻԱ⌉ԲԱՆՈՒԹ⌊ԻՒՆ⌋Ս ԽԱՓԱՆԷ, ՅԻՄՈՑ
ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ՝ ԻՄ ԵՒ ԻՄ ԱԶԳԻ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ Ա̅Յ̅,
ԿԱԷՆԻ ԵՒ ՅՈՒԴԱՒ ՄԱՍՆ-
ԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ, :Յ⌈ ԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈ⌉ՎԵՍՑԻ: ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ ԱՐՆԵՆ
ՁԻՄ ԺԱՄՆ ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ Յ Ա̅Յ̅ : ԵՒ Ի ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱՅ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 113, ՎՏ, 80 (խիստ կրճատ), «Էջ-միածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 44, Ոսկյան, Գվ,13 (խառնաշփոթ):

Ծանոթ. Սկզբի մասից 2 քար ընկել կորել է, բայց բառերի մնացորդներին և բովանդակությանն ու անձնանուններին ծանոթ լինելով այլ արձանագրություններից, ինչպես և հետևելով Ջալալյանցին (որի ժամանակ քարերը տեղում են եղել), հնարավոր է վերականգնել պակասող մասերը:

Վերևում նկատեցինք, որ Մարծպան Մամիկոնյանի ծոռ, Գաւրգէի և Թաիկի որդի Աշոտի կողմից վանքին տված շնորհների թվում էր նաև *Բ կոռաւար:* Այս դեպքում, սակայն խոսքը վերաբերում է ***Բ մեծ կոռաւար***-ին, ինչը վկայված է նաև Մարծպանի որդի Գրիգորի 1241 թ. նվիրագրում: Նման բնորոշմամբ պարտույթի անհաղորդ է մատենագրությունը, և այն վկայված է միայն Բարձրաքաշ վանքի ԺԳ դարի երկրորդ քառորդի նվիրատվական վիմագրերում:

Հակոբ Մանանդյանը «Հայաստանի արքունի հարկերը մարզպանության շրջանում» աշխատության «Կոռ» և «պարիհակություն» ենթաբաժնում, խորազնին քննարկելով խնդրո առարկա հարցը, ***կոռը*** համարում է «Հայաստանի տնտեսական կյանքի կարևորագույն խնդիրներից մեկը»[90] և, պատմական տեղեկությունների ու Դսեղի վիմագրերի քննարկումից ելնելով, այն համարում է կալվածատիրոջ (= սեփականատիրոջ) համար ծրի կատարվող «պարտադիր աշխատանք», որի ակունքները հասնում են մարզպանական ու ավելի վաղ ժամանակները և, որը, տևականորեն կիրառվել է նաև զարգացած միջնադարում ու հետագա հարյուրամյակներում:

Հարցը գիտական հազվադեպ բարեխղճությամբ հետազոտող ակադեմիկոսը շրջանցել է (կամ, տվյալ դեպքում, կարևորություն չի տվել ***մեծ*** բառին): Այս և նմանատիպ այլ բնագրերի իմաստը հուսալիորեն բացահայտելու համար հնարավոր չէ շրջանցել ***մեծ***ածականը, որն այս պարագայում ամենևին չի պարփակում ***շատ, ընդարձակ, բազմազան, մեծաքանակ*** իմաստը: ***Մեծ կոռավարը*** ենթադրում է ընտանիքով, գերդաստանով, գյուղովի, համայնքով կատարվող հարկադիր գործ, հարկավոր ծառայություն, որը կարող է առհասարակ վերաբերել ոչ միայն վարուցանքին, հողի կամ այգու մշակմանը, այլև նաև խոտհնձին, ջրատարների, ճանապարհների անցկացմանն ու նորոգմանը, կամուրջների, ամրոցների կառուցմանը, տարերային աղետների կանխման միջոցառումներին և այլն: Կռահելի է, որ նման պարիհակային ծառայությունը շաբաթվա որոշակի օրվան չի վերաբերում, այլ տարեկան երկու օրվան, երկու օրվա ընթացքում կատարվելիք աշխատանքին:

---

[90] Հակոբ Մանանդյան, Երկեր, հ. Դ, Եր., 1981, էջ 107:

Չնայած մյուս ու զուսպ բնութագրումներին, այնուամենայնիվ, նման բովանդակության իրավափաստերը (որոնք չափազանց շատ են) որոշակի կարևորություն ունեն ոչ միայն Մամիկոնյանների ավատատիրական տան կամ Գուգարքում, այլ ողջ երկրում տիրող սոցիալ-իրավական հարաբերությունների, գյուղացիությանը հարկադրվող պարհակային պարտավորությունների դրվածքի ուսումնասիրման առումով:

Այս նվիրագիրը ևս Մամիկոնյան իշխանների ու Բարձրաքաշ Ս. Գրիգոր վանքի միաբանության միջև կնքված գործարքի երկկողմ պայմանագրություն է, իրավական արտոնագիր, որով մի կողմը իր գանձագին թե հայրենիք ունեցվածքից առհավետ շնորհում է վանքին, իսկ մյուս կողմը պարտավորվում է ի հատուցումն պատարագներ կատարել որոշյալ օրերին:

Արձանագրությունը փորագրվել է գավթի կառուցումն ավարտելուց հետո:

812. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատի արևելյան մասում, արտաքուստ, Նախորդից ներքև, 3 տող.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՇՈՏ, ՈՐԴԻ ԳԱՒՐԳԷ, ԹՈՌԱՆ ԱՇՈՏԻ, ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ, ՈՐԴԻ ՄԱՐԾՊԱՆԱ, ՇԻՆԵՑԱՔ ԶՓԱՅՏԱՇԷՆՆ ԶԿԷՍՆ ՄԷՐ ԵՒ ԿԷՍՆ ՆՄԱ: ԵՍ ԶԻՄ ԲԱԺԻՆՆ ԷՏՈՒ Ի ԲԱՐՁՐԱՔԱՇ՝ ՎԱՍՆ ՅՈԳՈ ԱՄՈՒՍՆՈ ԻՄՈ ԽՈՐԻՇԱՅԻ, ԴՍՏԵՐ ԱՒՔԱՆԱ, ԻՒՐ ԿՈՊԱՐՈՎՆ, ԱԶԱՏ ՅԱՄԷՆ ՉԱՐԷ: ԵՒ ԽՈՍՏԱՑԱՆ :Ի: (20) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԻՐՈՋՆ ԱՆԽԱՓԱՆ: ԱՐԴ, ՈՎ ԽԱՓԱՆԵԼ ՋԱՆԱ ՋԻՆՉ ՏՎԵԼ ԵՄ, Յ-ԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ՝ ԱՌՑԷ ՆԶՈՎՍ ՅԱՅ. ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ: ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ ՅԵՏ ԻՐԱՐ ԱՐՆԵՆ ԶԺԱՄՆ, ՈՐԻ ՎԵՐԱ ԳՐԱԾ Է, ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա. 114, ՎՏ. 80 (կրճատումներով). «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ. 45, Ոսկյան, Գվ. 13:

Ծանոթ. Արձանագրությունը գրված է Նախորդի հետ միաժամանակ (1237 թ.). Նույն անձի՝ Գաւրգէի որդի Աշոտի կողմից և կանխամտածված ցուցում է տրվում, որ երկու դեպքում սահմանված 20-ական պատարագները պետք է կատարվեն ոչ թե երկու անգամ, այսինքն՝ 40 ժամ, այլ մեկ անգամ, միասին. *Նոր կիրակէին հետ իրար արնեն զժամն, որ ի վերա գրած է* (որ վերևի արձանագրության մեջ գրված-վճռված է):

Այս դեպքում գրիչը անփույթ է գտնվել կամ որոշ տառեր աչքաթող է արել ու ստիպված ինչ-որ կերպ դրանք կցել է հարակից գրերին, «մոռացել» Ա-երի ստեղնը. Ե-երը հաճախ փոխարինել է-ով և այլն:

Հրատարակիչներին չի հաջողվել հստակել վավերագրի իմաստը, ճշգրիտ բառանջատել և բացահայտել 1-2-րդ տողերի *շինեցաք զՓայտաշէնն. զկէսն մէր եւ կէսն նմա, ես զիմ բաժինն ետու ի Բարձրաքաշս... իւր կոպարովն, ազատ յամէն չարէ* հատվածի պարունակությունը:

Փայտաշենը (փայտ-ա-շեն) անշուշտ տեղանուն է, թերևս փայտե տնակներով, գոմերով, հասութաբեր ձեռնարկություններով շեն, գյուղ, բնակավայր, գոմահանդ, որն իր

որոշակի սահմաններով (=*իւր կոպարովն*) տրվել է վանքին՝ զիջելով պատրոններին (Մամիկոնյան իշխանական տանը) տրվելիք հարկերը (= *ազատ յամէն չարի*)։

Խորիշահի հայրանվան երկրորդ տառն ընկած է երկու քարերի կցվածքում, որի գծապատկերը պարզ չէ, այն մերթ կարդացվել է *Աւագայ* (Ջալալյանց), մերթ՝ *Արքանա* (Սարգսյան)։ Ավելի հավանական է *Աւքանա* կամ *Ուքանա*՝ նկատի ունենալով և վրիպումի, և Ու-ի փոխարեն Աւ-ի երկինչունի կիրառության հնարավորությունը։

813. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի կենտրոնում, բաց խորանի գլխի կամարի վրա, ներքուստ, 8 տող։

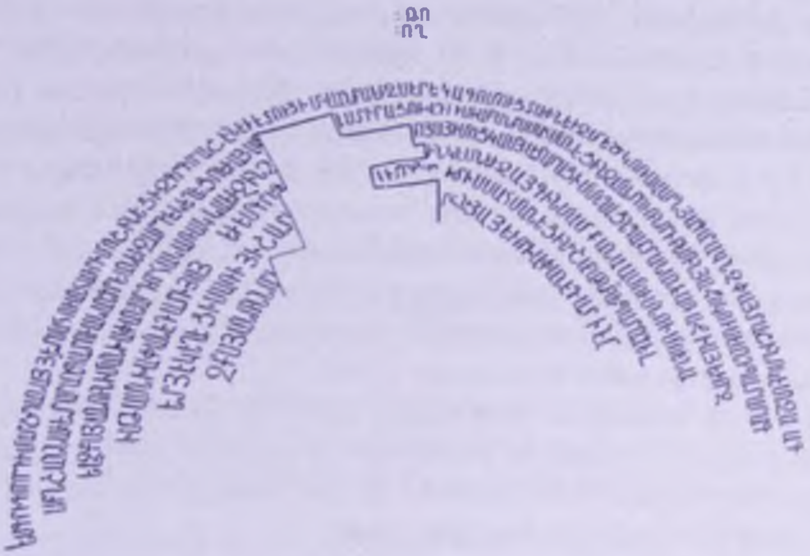

ԹՈ[Ւ]Լ[ԻՆ]

:ՈՂ: (1241)

ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ՈՐԴԻ ՄԱՐԾՊԱՆԱՅ, ՅԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ՀԱՒՐ ԻՄՈ, ՇԻՆԵՑԻ ԶԳՐԻԳՈՐԱ -
ՇԷՆ[Ս] ԵՒ ԷՏՈՒ ՅԻՄ ՎԱՆՔՍ ԵՒ ԶՍԷՐԵԿԱԳՈՄՈՒՑ ՏԱՓՆ, ԵՒ ԶՄԵԾ
ԿՈՌԱՎԱՐՆ ՅԱԳԱԴԱԿՆ, ԶՓԱՅՏԱՇԻՆՈՒ ԿԷՍՆ, ԶԱՎԱԳ

ՍՔ ՆՇԱՆՆ, ԱՒԵՏԱՐԱՆ, ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ԳՐԵԱՆ ԵՒ ԶԱՐԴ ԷԿԵՂԷՑՈ ԵՒ ԱՅԼ Ա[ՐԴԻՒՆՔ Ի
ԳԱՎԻ]ԹՍ: ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏՆ] ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԷՑԻՆ ԶՄԱՏՈՒՌՆ,
ՈՐ Ի ԲԵՄԻՆ, ՅԱՋՈ ԿՈՒՍԷ, ԱՆԴ ՊԱՏԱՐԱԳ-

ԵԼ Զ ՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ԻՄ ԱՆԽԱՓԱՆ: ԱՐԴ, ՈՐ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԵՒ ԶԻՆՉ ՏՎԵԼ ԵՄ ԽԼԷ ԷԿԵ-
ՂԵՑՈՅՍ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ՝ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ, ԵՒ ՈՐ Զ-
ԻՄ ԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ ՅԱՅ: ԵՒ ԵՍ՝ ԳՐԻԳ[ՈՐ] ....ԻՆ ԿԷՍՆ ԵՒ
ԶԱՅԳԻՆ ՍԱՄՔԱՆԱ, ԱՄՈՒՍՆՈ ԻՄՈ ԵՒ ՆԱ

ԵՏ ՅԷԿԵՂԷՑԻՍ՝ ԱՌ Ի ՅԻՇԱՏ[ԱԿ ՀՈԳՒՈՅ ԻՒՐՈՅ ԵՒ ՍՊԱՍ]ԱՒՈՐՔ [ՍՔ ՈՒ]ԽՏԻՍ
ՍԱՀՄԱՆԷՑԻՆ Ի ՇԱԲԱԹՆ :Բ: (2) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ

Զ ՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ՆՈՐԱ: [ԱՐԴ, ՈՐ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԷ ԶԱՒԱՆԴՍ՝ ԱՒ]ՐՀՆԻ ՅԱՅ ԵՒ ՈՐ
ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ: ԱՄԷՆ

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 114-115, ՎՏ, 83 (կրճատումներով), «Էջմիածին», ԺԱ-ԺԲ, 47-48, Ոսկյան, Գվ. 16։

Ծանոթ. Թե ի՞նչ պետք է հասկանալ ***շինեցի զԳրիգորաշէնս*** արտահայտության տակ՝ պարզ չէ. արդյո՞ք դա կարելի է վերագրել (ինչպես կարծվել է) գավթին հավելված խորանին: Հավանական է, սակայն, որ խոսքը վերաբերում է իշխանի կողմից իր անվամբ շինած գյուղին, ծննդարկության: Նույն տողի ***եւ զմեծ կոռավարն յԱգաղակն*** Ջալալյանցը կարդացել է ***և մեծ Կոռավորն Ագատակի,*** Սարգսյանը՝ ***և զմեծ Կոռասարն յԱգաղակի՝*** երկու դեպքում էլ ***կոռավարը*** պետք է դիտել տեղանուն: Սարգսյանը չի նկատել նաև տարեթիվը: Չորրորդ-հինգերորդ տողերի գծագրում բաց մնացած տառաչարքերը կրող քարերն ընկած են տեղում, և ըստ այդմ լրացվել է վերծանությունը: 6-րդ տողի ***եւ ես՝ Գրիգոր ... ին կէսն*** հատվածում Ջալալյանցն ունի ***և Գրիգորս ետու զաւանին կէսն,*** իսկ Սարգսյանը՝ ***և ես Գրիգոր էտու զԱվանին կէսն,*** որը, անհավանական համարելով, չի մտցվել վերծանության շարադրանքի մեջ: 7-8-րդ տողերը լրացվել են՝ հետևելով այլ արձանագրություններին և բառերի մնացորդներին:

Վերևում, 1237 թ. արձանագրության մեջ ասված էր, որ Աշոտը Բ ***մեծ կոռաւար*** է տվել վանքին, իսկ այժմ պարզվում է, որ այդ հողակտորը գտնվում է Ագաղակի հանդամասում, և այն պետք է մշակվեր կոռային եղանակով:

Ի դեպ, այս գյուղը հիշվում է նաև Արցից ու Դսեղից ոչ այնքան հեռու մի խաչքարի 1236թ. արձանագրության մեջ, որը երբեմնի Իգատակն է, Մամիկոնյանների տիրույթներից, այժմ իսպառ անհայտացած:

Նախորդ վիմագրի համաձայն, Փայտաշենը շինել են Աշոտն ու Գրիգորը՝ ***զկէսն մէր եւ զկէսն նմա,*** և Աշոտն իր բաժինը հատկացրել է վանքին, այժմ էլ Գրիգորը, այլևայլ նվերների հետ, Բարձրաքաշին է հրամցնում իր կես բաժինը, և այսպիսով, Փայտաշենն ամբողջովին դառնում է վանքի սեփականությունը:

Անշուշտ, հետաքրքիր է նաև պատվիրանը, ըստ որի, պատարագը պետք է կատարվի ***զմատուռն, որ ի բեմին յաջո կուսէ:*** Բանն այն է, որ հայոց եկեղեցիների բեմին կից ձախ խորանը (= մատուռը) ավանդատունն է, ուր ծեսեր չեն կատարվում, իսկ աջակողմյանը (հյուսիսայինը) մկրտարան է, ուր թույլատրելի է աղոթք հատուկ մարդկանց համար միայն: Ի դեպ, արձանագրության 1-2-րդ տողերի կարևոր մասերը Հավուց թառին նվիրված մենագրության մեջ հրատարակել է Գ. Հովսեփյանը (Հաւուց թառի Ամենափրկիչը եւ նոյնանուն յուշարձաններ հայ արուեստի մէջ, Երուսաղէմ, 1937, էջ 72), որի հետ ևս կան տարընթերցումներ:

Գրչագրի առաջին տողում պետք է լիներ ՅԱԳԱՂԱԿՆ (ինչպես վերծանության մեջ) (խմբ.):

814. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատի արևելյան մասում, ներքուստ, որմնախորշի մեջ, ավանդատան դիմաց, 8 տող.

Ի Զ
ՈՂԱ
ՈՂՈՐՄՈՒԹԲՆԱՅԵՍՍԵՎՃԻԾԱ
ՌՍՄԱՐԾՊԱՆԱԵՒԱՄՈՒՍԻՆԻՄԿԱՏԱՇԻՆԵՑ
ԱՔԶՄԱՏՈՒՌՍԵՒԱՅԼԱՐԴԻՒՆՔԵԿԵՂԵՑԻՍ
ՏՎԱՔՖՌԱՑՈՒՎՀԵՒԱՆՔՍԻՌՍԱՑ
ԱՆԸ ԱՐԴԱՏԱԳԵԼՋՔՍՅԱՆՈՒՆՄԵՐԴԻՆՉ
ԷԴԿԱՏԱՒՆԿԱՏՌՉՔՆԱՐՀՆԵԱԼԷ ՂԻՑԻՆ

Ի Թ[ՎԻՆ]
ՈՂԱ (1242)
ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍԵՎՃԻ, ԾԱՌՍ ՄԱՐԾՊԱՆԱ, ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ԿԱՏԱ, ՇԻՆԵՑԱՔ ԶՄԱՏՈՒՌՍ ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻՒՆՔ ԵԿԵՂԵՑԻՍ

ՏՎԱՔ: ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏՆ] ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԽՈՍՏԱՑ-
ԱՆ Ը (8) ԱՒՐ ՊԱՏ[ԱՐ]ԱԳԵԼ ՁՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ՄԵՐ. :Դ: (4) ԻՆՋ
ԵՒ :Դ: (4) ԿԱՏԱԻՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ:

Հրատ. Զալալյանց. Ա, 115-116, ՎՏ, 142 (դրված է 1204 թ տակ), «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 46, Ոսկյան, Գվ. 14:

Ծանոթ. Հետագայում ամբողջովին ծածկված է եղել ծեփով և վրան կարմրադեղով ուրիշ արձանագրություն է գրվել, որի հետքերը տեղ-տեղ մնացել են: Հիշատակված *ՄԱՏՈՒՌԸ* դիմացի ավանդատունն է, բեմին հյուսիսից կից խորանը, որ շինվել է Սեվճիի ծախսով, և որում պատարագ պիտի տրվեր Մարծպանին: Զալալյանցը բաց է թողել տարեթիվը, *Սեվճին* կարդացել է *Մանածի*, վերջին բանաձևումը «խմբագրել» է *կատարիչք սորա աւրհնին Աստուծոյ: Շինեցաք զմատուռս և այլ արդիւնք յեկեղեցիս տվաք* արտահայտությունից չպիտի եզրակացնել, թե շինարարությունն ընթացքի մեջ էր 1242 թ.: Արձանագրությունը գրվել է ավարտից հետո:

815. ԳԱՎԻԹ. նախորդի անմիջական տակը, 6 տող.

ՈՂՈՐՄՈՒԹԲՆ ԱՅԵԿԱՄԱԿՑՈՒԹԲԻՄՊԱ . . .
ԻՆԳՐԻԳՈՒԵՍԱՐՂԱՆՈՐԴԻՍԵՎՃԵԵԱՄՈՒՍԻ . . .
ՄԱՄՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔՍԲՈՒԽՏԻՍԵՏՎԱՔԿԴԷ . . .
ԱՌԱՋՆՈՐԴՍԲՈՒԽՏԻՍԵՐԵՄԻԱԵԱՅԼՍՊԱՍ . . .
ԷՏՈՒՆԴԱՒՐՊԱՏԱՐԱԳԽԱՉԳԻՒՏԻՆԲԵ . . .
ՂԱՆԻՄԱՂԲԵՐՆ=Ա=ԻՆՋ=Ա=ԱՄԻՆԿԱՏԱՐԻ

ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲՆ ԱՅ, ԵՒ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԻՄ ՊԱ[ՏՐՈՆԻ]
ԻՆ՝ ԳՐԻԳՈՐԻ, ԵՄ՝ ԱՐՂԱՆ, ՈՐԴԻ ՍԵՎՃԷ, ԵՒ ԱՄՈՒՍԻ[Ն ԻՄ]
ՄԱՄԱ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ՏՎԱՔ :Կ: (60) ԴԻ[ԿԱՆ:]
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՐԷՄԻԱ ԵՒ ԱՅԼ ՍՊԱՍ[ԱՒՈՐՔ]
ԷՏՈՒՆ Դ ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ԽԱՉԳԻՒՏԻՆ: Բ: (2) Ե . . .
ՂԱՆԻՆ՝ ԻՄ ԱՂԲԱՒՐՆ, :Ա: (1) ԻՆՋ :Ա:ՄԱՄԱԻՆ ԿԱՏԱՐԻ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 116, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 46, Ոսկյան, Գվ. 15:

Ծանոթ. Նախորդի նման ծածկված է եղել ծեփով: Սկզբի հինգ տողերի վերջին 3-4 տառերը չեն փորված, լրացվում են ըստ կարմրադեղով գրվածի: Երեմիա առաջնորդը, հավանաբար, արձանագրության մեջ հիշատակվածն է՝ մահացած 1256 թվին:

Գ. Սարգսյանի մոտ առկա են 4-րդ տողի *Երեմիա եւ այլ սպասաւորք*-ի փոխարեն *Երէմիա և միաբանք*, 5-6-րդի *Ե...ղանին՝ Գեղանին* տարընթերցումները: Իսկ Զալալյանցն ուղղակի անկաշկանդ է վարվել. նա *իմ պատրոնին* կարդացել է *իմ պապին*, *ՍԵՎՃԷ-ն՝ Աւիրծէի*, դուրս է ձգել *Մամա-ն*, *:Կ: (60) դէկան*-ը կարդացել է *Կոէվանն*, *Երեմիա եւ այլ միաբանք*-ը՝ *Աւրիմիս և միաբան սպասաւորք*, բոլորովին անհասկանալի է *Բէղանին իմ եղբաւրն ինձ ամ ամի կատարել:* Հնարավոր է, որ նախորդի պես, վերջին նախադասությունը լինի՝ *կատարիչքն աւրհնեալ եղիցին:*

816. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հյուսիսային կեսում, արտաքուստ, 6 տող.

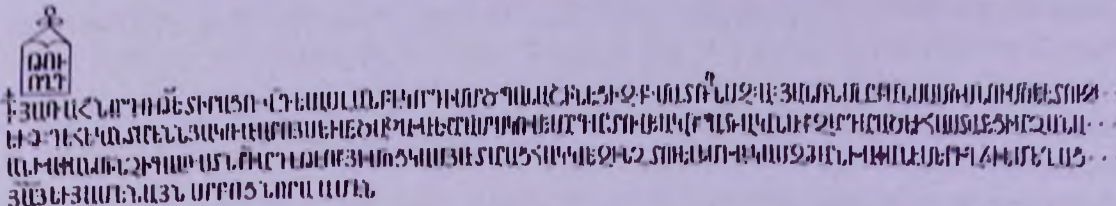

ԹՈՒ[ԻՆ]
ՈՂԴ (1245):
Ի ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏԻ], ԵՍ՝ ԱՍԼԱՆԲԷԿ, ՈՐԴԻ ՄԱՐԾՊԱՆԱ, ՇԻՆԵՑԻ Զ:Բ: (2) ՄԱՏՈՒՌՆՍ, Զ:Ա: (1) ՅԱՆՈՒՆ ՄԼՔԱՆԱ՝ ԱՄՈՒՍՆՈ ԻՄՈ, ԵՒ ԵՏՈՒ Զ...
ԵՒ :Ժ: (10) ԴԵՀԵԿԱՆ ՏԱՐԵՆՆ ՅԱԿՈՒԽԱԲՈՅՍ ԵՒ ՄԵԾԱԾԱԽ ԱՒԵՏԱՐԱՆ ՈՍԿՈՎ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐՏՈՎ ԵՒ ԱԿԱՄ[Բ]Ք ՊԱՏՈՒԱԿԱՆԱՒՔ ԶԱՐԴԱՐԱԾ: ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ԱՐՁԱՆ[Ա]Գ[ՐՈՎ]
ԱՆԽԱՓԱՆ ՄԻՆՉ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔԻ: ԱՐԴ, ԷԹԷ ՈՔ ՅԻՄՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ ՀԱԿ[Ա]Ռ[Ա]ԿԱ ԼԻՆԻ ԱՅՍՄ ԳՐՈՅ ԵՒ ՈՉ ՏԱՅ ԿԱՏԱՐԵԼ ՊԱՏԱՐԱԳՍՆ, ՆԶՈՎԵԱԼ ԵՂԻՑԻ Ի ԹԻ ԵՒ ՅԱՅՍ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 108. ՎՏ, 88-89 (կրճատ). «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 45. Ոսկյան, Գվ.12-13:

Ծանոթ. Տողերի վերջից մեկ քար ընկած-կորած է:
Երկու մատուռներ ասելով՝ նկատի ունի գավթի բեմի երկու կողմերի ավանդատները:

817. ԳԱՎԻԹ. հարավարևելյան ստորին ավանդատան մուտքի գլխին, շարունակված նույն մուտքի ճակատաքարին և շուրջը, 6 տող.

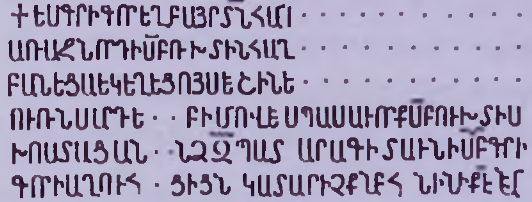

ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ԵՂԲԱՅՐ ՏՆ ՀԱՍՄ[Ա] ԶԱՍՊԱ,]
ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՍԲ, ՈՒԽՏԻՆ ՀԱՂ[Բ]ԱՏԱ, ՄԻԱ[-]
ԲԱՆԵՑԱ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒ ՇԻՆԵ[Ց]Ի ԶՄԱՏ[-]
ՈՒՌՆՍ ԱՐԴԵ[ԱՄ]Բ ԻՄՈՎ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ
ԽՈՍՏԱՑԱՆ [Ի]ՆՁ Զ (6) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ՍԲ ԳՐԻ-
ԳՈՐԻ ԱՂՈՒՀ[Ա]ՑԻՑՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ Ի ՔԷ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 44. Ոսկյան, Գվ. 14:

Ծանոթ. Առաջին երեք տողերի վերջին քարերն ընկած-կորած են: Այստեղ *մատուռնս* կոչվածները գավթի ավանդատներն են. դրանք կրկնահարկ են: Այս արձանագրությունը փորագրված է ստորին հարկի մուտքի գլխին և վերաբերում է դրա շինությանը, իսկ վերևի հարկը շինել է, ըստ նախորդ արձանագրության՝ Ասլանբեկը: Հետևաբար նույն ժամանակն է՝ 1245 թ.:

818. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հարավային մասում, արտաքուստ, 6 տող.

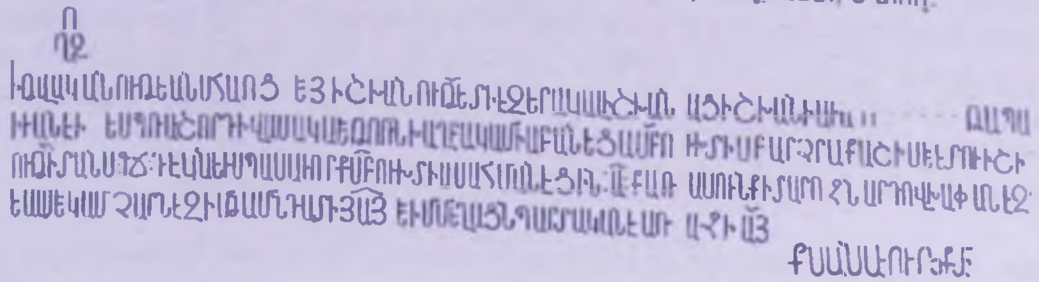

Ո
ՂՁ (1247)

Ի ԹՎԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՍ ՀԱ[Յ]ՈՑ, ԵՒ ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏԻԷԶԵՐԵԿԱԼ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇ-
ԽԱՆԻ ԱՒԱ[Գ]ԻՆ, ՈՐԴՈՅ Ա[Թ]ԱՊԱ[Կ]
ԻՒԱՆԷԻ, ԵՍ՝ ՊՌՈՒՇ, ՈՐԴԻ ՎԱՍԱԿԱ ԵՒ ԹՈՌՆ ԽԱՂԲԱԿԱ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ
ԲԱՐՁՐԱՔԱՇԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ Ի ՇԻ[Ն]-
ՈՒԹԻ[ՒՆ] ՏԱՆՍ :ԳԾ: (300) ԴԵԿԱՆ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՍԱՀՄԱՆԷՑԻՆ :Ա:
(1) ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ Ի ՏԱՐՈՋՆ: ԱՐԴ, ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ՁԳՐ-
ԵԱԼՍ ԵՒ ԿԱՄ ՉԱՐՆԷ ՁԻՄ ԺԱՄՆ՝ ԴԱՏԻ ՅԱՅ, ԵՒ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ
ԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 112, «Արձագանք», 1885, 20, ՎՏ, 91 (կեսը), Գ. Հովսեփյան, Խաղբակյանք, Գ, 10, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 50, Ոսկյան, Գվ, 16-17:

Ծանոթ. 1247 թվականին վանքի բոլոր շինությունները կառուցված էին, ուստի այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե շինարարությանը, այլ շինությանը, բարեզարդարմանը, հոգսերի բավարարմանը: Հազիվ թե մի այլ դեպքում Ավագ Զաքարյանը նման՝ ***տիեզերակալ իշխանաց իշխան*** մեծարման արժանացած լինի: Հինգերորդ տողի ոչ այնքան հստակ և մասամբ եղծված ***:ԳԾ: դէկան*** (=դահեկան): ***Եւ սպասաւորք մբ ուխտիս սահմանէցին :Ա: քառասունք ի տարոջն: Արդ, ով խափանէ*** հատվածը Ջալալյանցը կարդացել է ***ԽԵ դահեկան և սպասաւորք սուրբ ուխտիս սահմանեցին պատարագ աւագ աւուրք արդ ով խափանէ,*** իսկ Արգսյանը, նկատելով գրչի վրիպումները, դրանք շտկելու անհաջող փորձ է կատարել՝ ***:Ճ: դէկան և սպասաւորք մբ ուխտիս սահմանեցին :Ա: քսան աւր ժամք ի տարոջն արդ ով խանէ:*** Ցավոք, նա չի նկատել, որ արձանագրությունն անվրեպ վերծանել է Գ. Հովսեփյանը, առաջարկել տառաշարքը ուղղել և կարդալ ***քառասունք***, բայց հատուցած դրամը նա ևս դիտել է :Ճ: դէկան:

Պռոշ իշխանը միջնադարի ականավոր քաղաքական, ռազմական գործիչներից է, Գեղարդավանքի առաջին հարկի ժայռափորերի կառուցողը:

Նախավերջին տողի վերը հիշված խնդրահարույց հատվածը իրոք տարակարծության տեղիք է տալիս: Ք-ից հետո փորագրված տառը կարելի է կարդալ Մ (կիսակլորի աջ փոքր ստեղնը ավելի շուտ կոտրվածքի փոսիկի է նման): Այնուհետ գրված է Ս. հետո Ն, Մ կցագիր (Ս-ի ձախ ուղղահայացի վերին մասում որոշակի Ն-ի վերին կորն է), հետո Ա է, որի աջ ուղղահայացին կարող էր Ի-ի փոքր հորիզոնականը կցված լինել: Արան

հաջորդում են ՈՒ, Ր տառերը: Ր-ի կորի տակ մի անորոշ տառ է, իսկ հետո՝ Ք: Այս Ք-ի և ՏԱՐՈՋՆ բառի միջև կցագիր է՝ ձախ կարճ ուղղահայացով Ա, որի աջ ուղղահայացին վերևից կցված է Ա-ի վերին կարճ հորիզոնականը, իսկ միջնամասում՝ Ի-ի փոքր կիսակլոր ստեղնը: Այսպիսով, մեր դիտարկմամբ՝ սկիզբը կարելի է կարդալ ՔՍԱՆ (ինչպես Սարգսյանը), այնուհետ ԱՒՈՒՐՔ, հետո ԱՄԻ: Ի դեպ ԱՄԻ-ն տեղ է գտել նաև Բարխուդարյանի վերծանության մեջ՝ ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ ԱՄԻ ՏԱՐՈՋՆ (խմբ.):

819. Գավիթ. արևմտյան պատի հարավային մասում, ներքուստ, որմնախորշից ձախ, 6 տող.

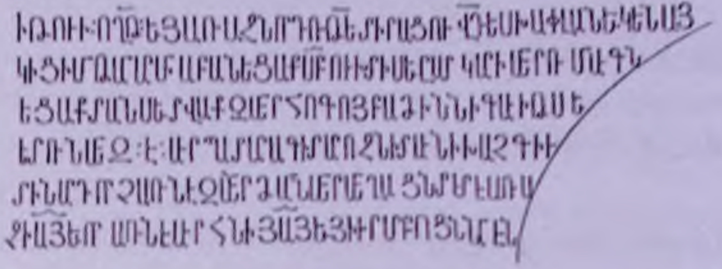

Ի ԹՈՒԻ⌊Ն⌋ :ՈՂԹ: (1250), ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ⌊ԱՄԲ⌋ ՏԻՐԱՑՈՒ Վ⌊ԱՐ⌋Դ⌊ԱՊԵՏԻՆ⌋, ԵՍ ԽԱՓԼԱՆ ԵՒ ԿԵՆԱՅ-
ԿԻՑ ԻՄ ԹԱՄԱՐ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ, ԸՍՏ ԿԱՐԻ ՄԵՐՈՒՄ, ԱՒԳՆ-
ԵՑԱՔ ՏԱՆՍ ԵՒ ՏՎԱՔ ՁՄԵՐ ՅՈԳՈՅ ԲԱԺԻՆՆ Ի ԳԱՒԻԹՍ ԵՒ
ԵՏՈՒՆ ՄԵԶ :Է: (7) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՐՈՋՆ՝ Ի ՏԱՒՆԻ ԽԱՉԳԻՒ-
ՏԻՆ: ԱՐԴ, ՈՐ ՉԱՌՆԷ ՁՄԵՐ ԺԱՄՆ՝ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է ԱՌԱ-
ՋԻ ԱՅ, ԵՒ ՈՐ ԱՌՆԷ՝ ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՅ ԵՒ ՅԻՒՐ ՍՐԲՈՑՆ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա, 116-117, ՎՏ, 93, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 47, Ոսկյան, Գվ.15:

Ծանոթ. Տիրացու վարդապետի առաջնորդության վերջին տարին է:

820. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հարավային մասի որմնախորշի մեջ, ներքուստ, 14 տող.

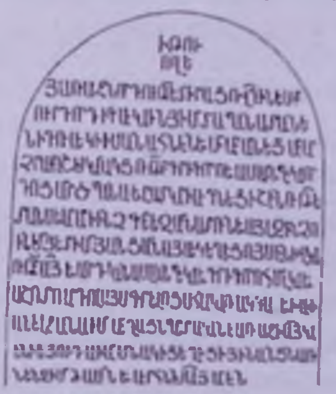

Ի ԹՈՒ⌊ԻՆ⌋
ՈՂԵ (1246),
ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ⌊ԱՄԲ⌋ ՏԻՐԱՑՈՒ Վ⌊ԱՐ⌋Դ⌊ԱՊԵՏ⌋ԻՆ, ԵՍ՝ Ք-
ՈՒՐԴ, ՈՐԴԻ ԳԱՒԿԱՒՆ, ՅԻՄ ՏԱՊԱՆԱՏԱՆԷ-
Ն Ի ԴՈՒՍ ԵԿԻ՝ Ի ՍԱՆԱՀՆԷՆ, ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԲԱՐ-
ՁՐԱՔԱՇԻՍ՝ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹ⌊ԵԱՄ⌋Բ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ԱՍԼԱՆՊԷԿԱ, ՈՐ-

ԴՈՑ ՄԱՐԾՊԱՆԱ: ԵՒ ԸՍՏ ԿԱՐԻ ԱՒԳՆԵՑԻ ՇԻՆՈՒԹԵ[ԱՆՆ]
ՏԱՆՍ, ԵՒ ԱՐԱՐԻ ԻՆՁ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ. ԵՒ ԱՅԼ ԶԻՆՉ Ո-
ՒՆԻՄ, ՅԵՏ ԻՄ ՅԱՆՑՄԱՆ, ԱՅՍ ԵԿԵՑԵՑՈՅՍ ԼԻՆԻ ՎԿԱ-
ՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԱՅ ԵՒ ՄԱՐԴԿԱՆ՝ ԱՍԼԱՆՊԵԿԱ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐՈ, ՅԱՄԼԿԱ ԵՒ
ԱՇՈՏՈ: ԱՐԴ, ՈՎ ԱՅՍ ԳՐԵԼՈՑՍ ՅԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԵՒ ԽԱՓ-
ԱՆԵԼ ՋԱՆԱ՝ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ, ԿԱ-
ԵՆԻ ԵՒ ՅՈՒԴԱՅԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ: ՅԻՆԱՆՑ ԱՌ-
ՆԵՆ ԶԻՄ ԺԱՄՆ ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 114, ՎՏ, 89 (կրճատումներով), «Էջ-միածին».1951, ԺԱ-ԺԲ, 45, Ոսկյան, Գվ. 14:

Ծանոթ. *Գավաին* պետք է լինի *Գաւրկաին*, գրիչը մոռացել է Ա-ի աջ ստեղնին փորագրել Ն: Միջնադարյան Հայաստանում վանքերին միաբանում էին՝ տալով հատուկ նպաստ՝ ինչք, դրամ, հող, այգի, անասուն, նվազագույնը 20 դահեկան (շուրջ 100 գրամ ոսկի) արժողությամբ: Նվիրատվության անվան տակ նման չպարտադրվող տուրք (անդամավճար) տալիս էին մեղքերի քավարան, մերձավորների հիշատակների հավերժացման, պատարագներ կատարելու նպատակով: Պատահում էր նաև, որ հատկապես անժառանգ մնացողները իրենց մահից հետո միաբանած կենտրոնին էին ժառանգում իրենց ողջ ունեցվածքը, ինչպես այս դեպքում Քուրդը ըստ կարի օգնում է վանքի շինությանը և Մամիկոնյան իշխանների վկայությամբ հաստատագրվում է. ***եւ այլ զինչ ունիմ, յետ իմ անցման*** (= մահվանից հետո), ***այս եկեղեցոյս լինի:***

821. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատի հարավային մասում, լուսամուտի տակ, ներքուստ, 5 տող.

ԱՅՍԱՐՁԱՆԱ ; ԷՅԱՆՈՒՆՄԻԱԲԱՆԱՑՈՐՔՅՈՒՍՈՎՆԱՅՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆԵՒԳՈՒԻՉԱՓԱԻԳՆԵՑԻՆԻՇԻՆՈՒԹԻՆՏԱՆՍ
ԵՄԵՔՍՊԱՍԱՒՈՐՔՄԲՈՒԽՏԻՍԸՆԿԱԼԵԱԼՋՅՈՅՍՆՈՑԱԽՈՍԱՑԱՔՊԱՍՏԱՐԱԳԵԼՉՔՍԸՍՏԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐԱՆՈՒԱՆ=Ա=ԱՒՐ
· ԱՐԿԱՒԱԳԻՐԻՑՈ ԱԻՐԿԻԿԱՒՆԵԿՆՈՋԻ · · ՑԱԴԵՂԻՆԵՒԽԱԹՈՒՆԿԱՆՆ=Բ=ԱՒԽԱՉՈՒՏԻՆԵԱՄՈՒՍՆՈՒԻՐՈ=Ա=ԱՒԽԱՉԱՏՐՈ
· · · · ԱԱՒՐԱՇՈՏՈԱՒՐ ՍԵԴԱՆԱՅՆ =Բ=ԱՒՐՁԼՈՒՊԻՆՈՐԴՈՀԵՐԻՔԻ · · · · · · · · · · · · ԳՍԻ ԲԱԹԵՆ
· · · · · · · ՈՐՔԱՀԱՆԱՒ = Ա=ՍԱՌԱ ԲՉԱՉԻՆԵՇՈՒՇԼ · '' · · · · · · · · · · · · · · · · · ·

ԱՅՍ ԱՐՁԱՆԱ[ԳԻՐ] Է ՅԱՆՈՒՆ ՄԻԱԲԱՆԱՑ, ՈՐՔ ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ԵՒ ԳՈՒԻ
ՉԱՓ ԱՒԳՆԵՑԻՆ Ի ՇԻՆՈՒԹԻ[ՒՆ] ՏԱՆՍ:
ԵՒ ՄԵՔ՝ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ, ԸՆԿԱԼԵԱԼ ՁՅՈՅՍՆ ՆՈՑԱ, ԽՈՍՏԱՑԱՔ ՊԱՏԱ-
ՐԱԳԵԼ Ձ ՔՍ ԸՍՏ ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԱՆՈՒԱՆ :Ա: (1) ԱՒՐ
[Մ]ԱՐԿԱՒԱԳ ԻՐԻՑՈ, :Բ: (2) ԱՒՐ ԿԻԿԱՒՆ ԵՒ ԿՆՈՋ Ի[ՒՐՈ ԽՈ]ՑԱԴԵՂԻՆ ԵՒ ԽԱԹՈՒՆ-
ԿԱՆՆ, :Բ: (2) ԱՒՐ ԽԱՉՈՒՏԻՆ ԵՒ ԱՄՈՒՍՆՈ ԻՒՐՈ, :Ա: (1) ԱՒՐ ԽԱՉԱՏՐՈ
. . . ., :Ա: (1) ԱՒՐ ԱՇՈՏՈ, :Ա: (1) ԱՒՐ ՍԵԴԱՆԱՅՆ . . . :Բ: (2) ՁԼՈՒՊԻՆ՝ ՈՐԴՈ
ՀԵՐԻՔԻ[Ն] . . . . . . ՍԱՐ]ԳՍԻ [ՇԱ]ԲԱԹԵՆ
. . . ՈՐ ՔԱՀԱՆԱՒ, :Ա: (1) ՍԱՌԱ[ԻՆ]:Բ: (2) ՁԱՉԻՆ ԵՒ ՇՈՒՇ[ԱՆԻՆ] . . . . :

Հրատ. «Էջմիածին», ԺԱ-ԺԲ, 47, Ոսկյան, Գվ. 15:

Ծանոթ. Ցավոք, նվիրագրի զգալի մասը եղծված-հողմահարված է, և հնարավոր չէ աներկբա պարզել նվիրատուների և պատարագաժամերի թիվը: Սակայն, տեքստերից ելնելով, կարելի է եզրակացնել, որ միաբանողները եղել են շուրջ 20 հոգի, և ամեն մեկի համար (=***իւրաքանչիւր անուան***) տրվել է տարեկան մեկ պատարագ: Նկատի ունե-

նալով, որ մեկ պատարագ տրվել է 20 դահեկանի դիմաց (այսինքն 1 պատարագաժամն արժեցել է 20 դահեկան), հետևաբար ամբողջ գումարը կազմել է 400 դահեկան (20x20), ուստի *գոխ չափ* (եղածի, հնարավորության սահմաններում) ***տան*** (աստծո տան, աղոթքի տան) շինարարության օգնության համար նվիրված գումարը (նյութական աջակցությունը) եղել է 1800 գրամ ոսկի (400 դահեկան x 4,5 գրամ՝ 1 դահեկանի արժեքը):

Նյութա-տնտեսական հնարավորությունների մասին վկայող նման գործարքը ենթադրում է հատուցում դրամով, բնամթերքով կամ այլ ծառայությամբ:

Սարգսյանի մոտ բացթողումներն ու վրիպումները ավելի քան զգալի են:

Արձանագրությունը կարելի է թվագրել նախորդի ժամանակով:

Գրչագրում ՍԵՂԱՆԱՑՆ բառից հետո առկա են պատիվ նշանով Ա և Ի տառերը (խմբ.):

822. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատի կենտրոնում, որմնախորշի մեջ, ներքուստ, 6 տող.

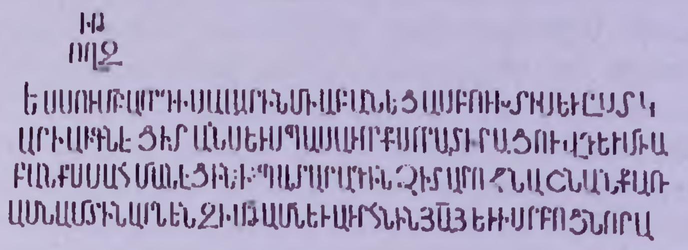

Ի Թ[ՎԻՆ]
ՈՂՋ (1247),

ԵՍ՝ ՍՈՒՄԲԱ[Տ], ՈՐԴԻ ՍԱԼԱՐԻՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ, ԸՍՏ Կ-
ԱՐԻ, ԱՒԳՆԷՑԻ ՏԱՆՍ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՍՈՐԱ՝ ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ] ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔՍ, ՍԱՀՄԱՆԷՑԻՆ :Ի: (20) ՊԱՏԱՐԱԳ ԻՆՁ Ի ՏԱՐՈՋՆ: ԱՇՆԱՆ ՔԱՌ-
ԱՍՆԱՄՏԻՆ ԱՐՆԵՆ ՁԻՄ ԺԱՄՆ ԵՒ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ ԵՒ Ի ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱ:

Հրատ. Ձալալյանց. Ա. 116. ՎՏ. 91. «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 46:

823. ԳԱՎԻԹ. հարավարևելյան սյան խոյակին, երեսով արևմուտք. 5 տող.

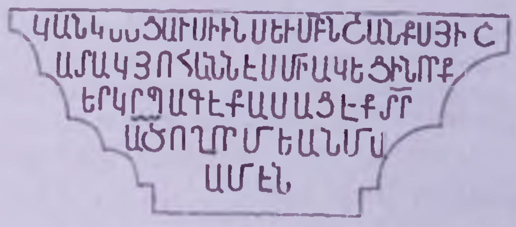

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՍԻՒՆՍ ԵՒ ՍԲ ՆՇԱՆՔՍ ՅԻՇ-
ԱՏԱԿ ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՄԻԱԿԵՑԻՆ: ՈՐՔ
ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ ԱՍԱՑԷՔ ՏՐ
ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ ՆՄԱ:
ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ձալալյանց. Ա. 115. ՎՏ. 142 (1204թ. տակ). «Էջմիածին», ԺԱ-ԺԲ, 49:

Ծանոթ. Սյունը և սուրբ նշանները, որը խոյակից վեր ագուցված որմնախաչն է, շինված են Յոհաննեսի ծախսով: Ժամանակակից է շինությանը:

824. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսարևմտյան սյան խոյակին (որն այժմ ընկած է), 5 տող.

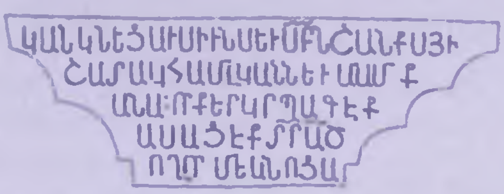

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՍԻՒՆՍ ԵՒ ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ՅԻ-
ՇԱՏԱԿ ՀԱՄԼԿԱՆՆ ԵՒ ՄԱՄՔ-
ԱՆԱ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ
ԱՍԱՑԵՔ ՏՐ ԱԾ
ՈՂՈՐՄԵԱ ՆՈՑԱ:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 49:

Ծանոթ. Մամիկոնյան իշխանն ու կինն են շինարարության նպաստավորողները:

825. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատի հյուսիսային կեսում, մուտքից հյուսիս, կամարից աջ, ներքուստ, 3 տող.

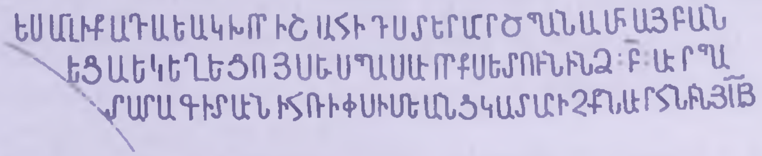

ԵՍ՝ ՄԱԼԻՔԱ, ԴԱԵԱԿ ԽՈՐԻՇԱՀԻ, ԴՍՏԵՐ ՄԱՐԾՊԱՆԱ, ՄԻԱՅԲԱՆ-
ԵՑԱ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Բ: (2) ԱՒՐ ՊԱ-
ՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆՑ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 110, ՎՏ, 142 (1204 թ.), «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 47, Ոսկյան, Գվ.15-16:

Ծանոթ. Խորիշահը մարզպան Մամիկոնյանի և Մամքանի դուստրն է և նպաստ է բերել շինարարությանը: Հիշատակագիրը գրված է անսխալ, գեղագիր ու համաչափ տառերով: Սկզբնամասը Ջալալյանցը սխալ է վերծանել՝ ***Ես Ամլեք դաիեակ:***

826. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատին, ներքուստ, նախորդի մոտ, 7 տող.

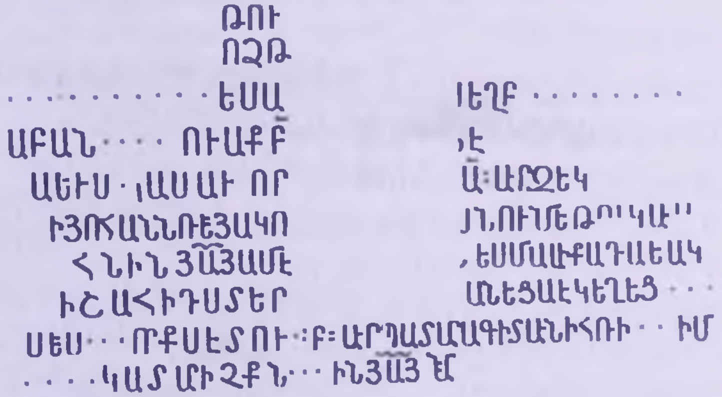

ԹՈՒ[ԻՆ]
ՈՉԹ (1240):
Յ[ԱՆՈՒՆ ԱՅ]ԵՍ՝ Ա[ՄՍԼԱՆԲԵԿ Ե]Ւ ԵՂԲ[ԱՒՐ ....

... ԱՐԱՄ [Տ]ՈՒԱԲ Բ̅ (2) . . . . .ՅԷ. . . . .

... Ա ԵՒ . . . ՍՊԱՍԱՒՈՐԲ[Ս ԵՏՈՒՆ ԻՆՉ]: Ա̅ (1) ԱՒՐ ՁԵԿ[ԵՂԵՑՈՅՍ

Ի ՏԱՒՆ]Ի ՅՈՀԱՆՆՈՒ ԵՒ ՅԱԿՈ[ԲԱ . . . . ՄԵՐ . . . [ԿԱՏԱՐԻՉԲ-

ԲՆ ԱՒ]ՐՀՆԻՆ ՅԱ̅Յ̅ : ԱՄԷՆ:

Դիվան. «Էջմիածին», 1951, Թ-Ժ, 44:

Ծանոթ. Սարգսյանը հրատարակել է միայն թիվը, իսկ «հողմահարված ու ջարդված» արձանագրությունը նշել է «Մեծ եկեղեցու հարավային պատի վրա, արևմտյան անկյունում, ժամատան մեջ բացվող որմնախորշում»: Նվիրագիրն իսկապես խիստ հողմահար է, կենտրոնի քարն իսպառ ոչնչացած, լրիվ վերականգնել հնարավոր չէ:

Երրորդ տողը կարելի է լրացնել ԵՂԲ[ԱՐ ԻՄ ԳՐԻԳՈՐ], չորրորդ տողը՝ [ՄԻ]ԱԲԱՄ[Ե-ՑԱՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ Տ]ՈՒԱԲ: Հինգերորդ տողում ոչ թե ԵՏՈՒՆ ԻՆՉ, այլ [ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ ՄԵՉ], քանի որ կոտրված-ջնջված հատվածը շատ ավելի լայն տարածք է ընդգրկում, և նվիրատուները երկուսն են (խմբ.):

827. ԳԱՎԻԹ. Նախորդի անմիջական շարունակությունը՝ նրա վերջին տողից սկսած, 3 տող.

ԵՍ՝ ՍԱԼԻ[ՔԱ, ԴԱԵ-

ԱԿ ԽՈՐ]ԻՇԱՀԻ, ԴԱՏԵՐ ՄԱ[ՐԾՊԱՆԱ, ՄԻԱԲ]ԱՆԵՑԱ ԵԿԵՂԵՑ[Ո

Յ]Ս ԵՒ ՍՊ[ԱՍԱՒ]ՈՐՔՍ ԷՏՈՒՆ [ԻՆՉ] :Ա: (1) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ՅՈ[ԻՓՍ]ԻՄ

[ԵԱՆՑ]: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ Ա[ՒՐՀ]ՆԻՆ ՅԱ̅Յ̅ : ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Թվում է նախավերջին արձանագրության կրկնությունն է, բայց ունի փոքր տարբերություն՝ առաջինում ստացել է երկու, այս դեպքում՝ մեկ պատարագ: Հավանաբար Մալիքան երկու անգամ է նվիրատվություն կատարել և երկու անգամ էլ պատարագ է սահմանել նույն տոնին՝ մեկ անգամ կատարելու նպատակով:

828. ԳԱՎԻԹ. ութ քարերի վրա.

ԷՅԹԱԹԱՆՉՐԻՑԾԱՓԱՅԵ··| ··ԵԼԻՅՄՆՉԷՅԱԷՄՌՏՍԷՅԻՇԽ··|
ՀԱՌՑԵՎՐԱՅԵՐԿՌՑԵՂ| ԲԱՑԻՆՓՆԱԿԱԼԱՑԱԱԳԻՆ|
ԷՇԱՀՆՇԱՀԻ| ՍԿԻՋԲՆՇԻՆՈՒԹԵՏԱՆՍԵՂ| ԵՒԵՂ·| ·ՐԴՐ

[Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՅՈՐՈՒՄ ՏԻՐ]ԵՑ ԹԱԹԱՐՆ ՉՈՐԻՑ Ծ̅Ա̅Գ̅Ա̅Ծ̅ Ե[ՐԿՐԻ

ՅԱՐԵՒ]ԵԼԻՑ ՄԻՆՉԵ ՅԱՐԵՒՄՈՒՏՍ, ԵՒ

ՅԻՇԽ[ԱՆՈՒԹԵԱՆ] ՀԱ[Յ]ՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ԵՐԿՈՒՑ ԵՂԲԱՐՑ

ԻՆՔՆԱԿԱԼԱՑ ԱՒԱԳԻՆ ԵՒ ՇԱՀՆՇԱՀԻ՝ ՍԿԻԶԲՆ

ՇԻՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏԱՆՍ ԵՂԵՒ Ի ՆԵՂ [ԵՒ ԴԱՌՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ]

. . . . ՐԴՈՐ . . . :

Ծանոթ. Բեկորները դասավորված են գավթի մեջ: Գծագրությունը կատարել է աշխատանքների մասնակից, հնագետ Ա. Քալանթարյանը:

Այս արձանագրությունը իրապես չափազանց կարևոր է պատմական առումով, քանզի հայերեն բազմահազար վիմագիր հիշատակագրերը սովորաբար ավելի քան գործնական բնույթ ունեն, սակավախոս ու ժլատ են քաղաքական իրողությունների, արտաքին թշնամիների արշավանքների, միջավատական գզվռտոցների, տարերային աղետների նկատմամբ: Այս դեպքում, սակայն, բազում զրկանքներով ազատություն ու անկախություն ձեռք բերած երկրի նորեն բռնադատման ու ստրկացման դառնագին ցավը չի թաքցվել: Կ. Գանձակեցու «Պատմությունից» և մի հիշատակարանից հայտնի է, որ մոնղոլ Չարմաղանի զորապետ Չաղատա նոյինը Գուգարքը նվաճել է 1236 թ. ամռան սկզբում: Սույն արձանագրության վկայությամբ՝ գավիթը հիմնադրվել է *ի ժամանակի, յորում տիրեց թաթարն չորից ծագաց երկրի . . . սկիզբն շինութեան տանս եղեւ:* Վստահաբար կարելի է ասել, որ Բարձրաքաշի վանքի գավիթը հիմնարկվել է 1236 թ. գարնան վերջերին, ինչն ընդունված էր շինարարական խոշոր ձեռնարկումների դեպքում:

Պակաս կարևոր չէ նաև այն հանգամանքը, որ Զաքարեի և Իվանեի որդիներ Ավագն ու Շահնշահը համարվում են հայոց ու վրաց ինքնակալ իշխանավորներ:

Ցավոք, ծանոթության մեջ նշված չէ յուրաքանչյուր քարին եղած տողերի քանակը, ըստ այդմ էլ՝ ստույգ բառանջատումը (խմբ.):

829. ԳԱՎԻԹ. խաչքար՝ կանգնած արևելյան պատին կից, ներքուստ, 2 տող.

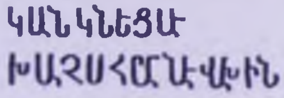

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ
ԽԱՉՍ ՅՐԱՄԱՆԱՒ ՎԱԽ[ԱԽ]ԻՆ:

830. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատին, բեմի հարավահայաց նիստի վրա, արտաքուստ, մանրատառ, 9 տող.

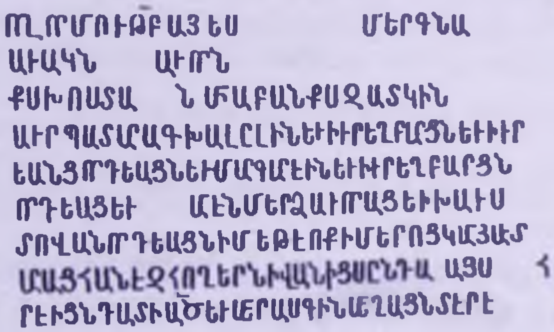

ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԱՅ ԵՍ՝ . . . . ՄԵՐ ԳՆԱ[Ծ] . . .
ԱՒԱԿՆ . . . . ԱՒՈՐՆ . . . . . .
ՔՍ ԽՈՍՏԱ[ՑԱ]Ն ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՁԱՏԿԻՆ
ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ԽԱԼԸԼԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂԲԱՐՑՆ ԵՒ ԻՒՐԵԱՆՑ ՈՐԴԵԱՆՑ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ, ԵՒ ԻՒՐ ԵՂԲԱՐՑՆ
ՈՐԴԵԱՑ ԵՒ [ԻՒՐ] ԱՄԷՆ ՄԵՐՁԱՒՈՐԱՑ ԵՒ ԽԱՒՍՏՈՎԱՆ ՈՐԴԵԱՑՆ ԻՄ: ԵԹԷ ՈՔ Ի ՄԵՐՈՑ ԿԱՄ ՅԱՒՏԱՐԱՑ ՅԱՆԷ ՋՆՋՈՂԵՐՆ Ի ՎԱՆԻՑՍ՝ ԸՆԴ [Ա] ԱՅՍ . . . . Յ-
ՐԷԻՑԻ ԴԱՏԻ ԱԾ ԵՒ ՄԵՐ ԱՍԳԻՆ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է:

Ծանոթ. Սկզբի տողերը խիստ վնասված են: Վերջին տողում ԱՍԳԻՆ պետք է լինի ԱԶԳԻՆ: Խալիլի որդի Տէրունը 1281 թ. կանգնեցրել է գյուղամիջյան Ամենափրկիչ խաչկալության խաչքարը: Ներկա արձանագրությունը ժամանակով մոտ է դրան:

831. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատի որմնասյան կամարին, 7 տող.

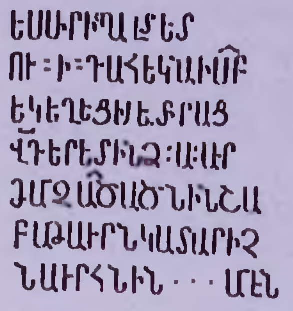

ԵՍ՝ ՍԻՐԻՊԱՇՏ ԵՏ-
ՈՒ :Ի: (20) ԴԱՀԵԿԱՆ Ի ՍԲ
ԵԿԵՂԵՑԻՍ ԵՒ ՏԻՐԱՑ[ՈՒ]
Վ[ԱՐ]Դ[Ա]ՊԵՏ[Ի] ԵՐԵՏ ԻՆՁ :Ա: (1) ԱՒՐ
ԺԱՄ ԶԱ[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԻՆ ՇԱ-
ԲԱԹ ԱՒՐՆ: ԿԱՏԱՐԻՉ[Ք Ի]
Ն ԱՒՐՀՆԻՆ [ՅԱՅ]: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 116, ՎՏ,143, «Էջմիածին»,1951, ԺԱ-ԺԲ, 46:

Ծանոթ. Ժամանակը որոշվում է Տիրացու վարդապետի առաջնորդության տարիներով (1237-1250 թթ.): ՎՏ-ում նշված է 1204 թ. տակ:

832. ԳԱՎԻԹ. հարավարևելյան որմնասյան կամարի ոտքի խաչից վեր, 4 տող.

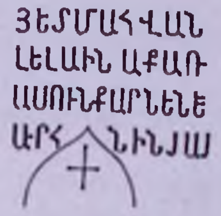

. . . .
ՅԵՏ ՄԱՀՎԱՆ
ԼԵԼԱԻՆ :Ա: (1) ՔԱՌ-
ԱՍՈՒՆՔ ԱՐՆԵՆ ԵՒ
ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. «Էջմիածին».1951, ԺԱ-ԺԲ, 46:

Ծանոթ. Արձանագրության սկզբնամասը չի պահպանվել:

833. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, ներքուստ, որմնախորշի մեջ, խաչքարից ներքև, 5 տող.

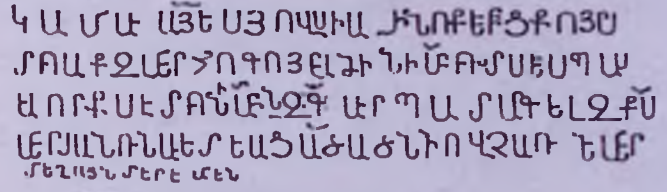

ԿԱՄԱՒ ԱՅ՝ ԵՍ՝ ՅՈՎՍԻԱ, ՅԻՆՈՔ ԵՒ ԻՐԻՑՔՈՅՐՍ,
ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԲԱԺԻՆ Ի ՍԲ ՈՒԽՏՍ ԵՒ ՍՊԱՍ-
ԱՒՈՐՔՍ ԷՏՈՒՆ Ի ՏԱՐԻՆ Զ :Գ: ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ ՔՍ
ՄԵՐ ՅԱՆՈՒՆ՝ ԱՒԵՏԵԱՑ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԻՆ: ՈՎ ՉԱՌՆԷ՝ ՄԵՐ
ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է: ԱՄԷՆ:

Հրատ. «Էջմիածին». 1951. ԺԱ-ԺԲ, 48:

Ծանոթ. Վերջին՝ կիսաեղծ տողը գրված է մանր տառերով: Առաջին տողի *ես՝ Յովսիա, Յինոք եւ իրիցքոյրս* հատվածը հրատարակչի մոտ աղավաղված է. *ես Յովսիայինոք և Բիրց քոյրս:* Աստվածածնի ավետման օրը, այն է՝ Գաբրիել հրեշտակապետի ավետիսը Մարիամին՝ սուրբ հոգու զորությամբ հղիանալու և Փրկչի (Հիսուսի) մարմնանալու մասին, ավանդաբար համարվում է ապրիլի 7-ը: Հիշատակի այս արարողությունը կատարվում է յուրաքանչյուր հինգշաբթի, քանի որ ավետումը կատարել է շաբաթվա չորրորդ օրը:

834. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի հյուսիսային մասում, նախորդից ներքև, 5 տող.

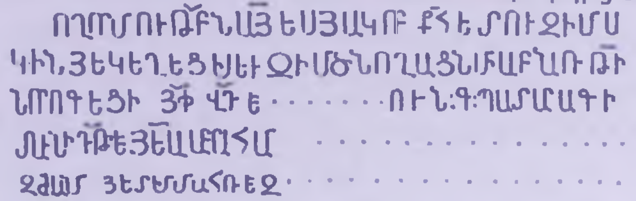

ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՅԱԿՈԲ Ք[Ա]Հ[ԱՆԱ], ԵՏՈՒ ԶԻՄ ԱՅ-
ԿԻՆ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ԵՒ ԶԻՄ ԾՆՈՂԱՑՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻ[ՒՆ]
ՆՈՐՈԳԵՑԻ: Յ[ՈՎՍԵ]Փ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ] ԵՒ [ՄԻԱԲԱՆՔՍ Ե]ՏՈՒՆ :Գ: (3) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի
ՏԱՒՆԻ ԴԱՒԹԻ ԵՒ ՅԵՍ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ . . . .
ԶԺԱՄՆ. ՅԵՏ ԻՄ ՄԱՀՈՒ ԵՒ Զ . . . .

Հրատ. «Էջմիածին»,1951, ԺԱ-ԺԲ, 48:

Ծանոթ. Խիստ հողմահարված և մաշված են մանավանդ վերջին տողերը: Պարզվում է սակայն, որ Հակոբ քահանան, իր այգին (= այկին) տալով, նորոգել է իր ծնողների միաբանությունը վանքին: Այսինքն, ծնողները ինչ-որ ժամանակ միաբանել են եկեղեցուն և, հավանաբար, պատարագի իրավունք ստացել: Այժմ նրանց որդին նորոգում է միաբանման վճիռը, որպեսզի կրկին պատարագ մատուցվի նրանց հիշատակին:

Չորրորդ տողի *յեա* հավանաբար *եա* շաղկապն է, որ նշանակում է *կամ*, ասել է՝ քահանայի և ծնողների համար սահմանված երեք պատարագները մատուցել Դավթի կամ Աբրահամի տոնին:

Առաջին տողի վերջում կարդացվում է Ս (Յ տառ ընդհանրապես չկա), և, թերևս նվիրատվության առարկան «սկի» (ՍԿԻՀ) է: Երրորդ տողի առաջին կեսը խիստ եղծված է, նույն վիճակում են նաև չորրորդ և հինգերորդ տողերի երկրորդ կեսերը (խմբ.):

835. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատի հյուսիսային մասում, արտաքուստ, 6 տող.

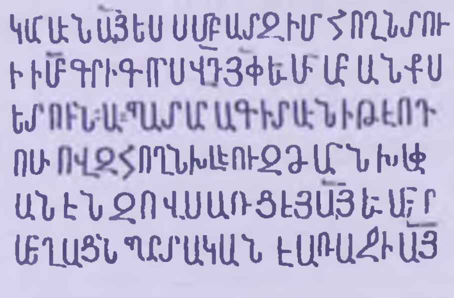

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍՄԲԱՏ, ԶԻՄ ՀՈՂՆ ՏՈՒ-
Ի Ի ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍ: Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ] Յ[ՈՎՍԷ]Փ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԵՏՈՒՆ :Ա: (1) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ԹԵՈԴ-
ՈՍԻ: ՈՎ ԶՀՈՂՆ ԽԼԷ ՈՒ ԶԺԱՄՆ ԽԱՓ-
ԱՆԷ՝ ՆԶՈՎՍ ԱՌՑԷ ՅԱՅ ԵՒ ՄԵՐ
ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 111, «Էջմիածին»,1951, ԺԱ-ԺԲ, 50:

Ծանոթ. Գրված պիտի լինի 1250 թվից հետո, երբ Տիրացու վարդապետ առաջնորդին հաջորդել է Յովսէփը:

Յովսեփ անունը սղված է միայն երկու տառով (ՅՓ), այն կարելի է կարդալ և Յովասափ:

836. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան պատի հյուսիսային մասում, արտաքուստ, Նախորդի տակ, 6 տող.

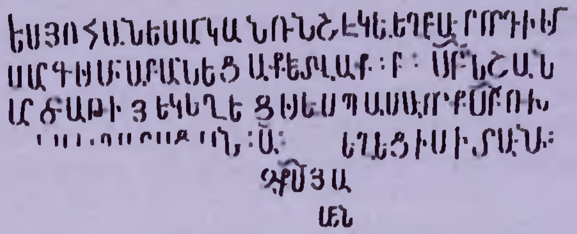

ԵՍ՝ ՅՈՀԱՆԵՍ, ՍԱԿԱՆՈՒՆ ՇԷԿ, ԵՒ ԵՂԲԱՅՐՈՐԴԻ ԻՄ

ՍԱՐԳԻՍ, ՄԻԱԲՆԱԵՑԱՔ ԵՒ ՏՎԱՔ :Բ: (2) ՄԲ ՆՇԱՆ

ԱՐԾԱԹԻ՝ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՒ ՍՊԱՍԱՒՈՐՔ ՄԲ ՈՒԽ-

ՏԻՍ ԽՈՍՏԱՑԱՆ :Ա: (1) ⌊ԱՒՐ⌋ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՏԱՒՆԻ

. . . . ՉՔՍ ՅԱ

. . . . ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 112, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 50:

Ծանոթ. Վերջին տողերը խիստ հողմահարված են:

837. ԳԱՎԻԹ. Նախորդից անմիջապես ձախ, հողմահար ու կոտրտված, 5 տող.

. . . . ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ

. . . . ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՅԵ

. . . ⌈ՄԻԱԲԱՆ⌉ՔՍ ԷՏՈՒՆ :Ա: (1) ԱՒՐ

. . . . ՏԱՐԻՆ

. . . .

Ծանոթ. Արձանագրության մնացորդը նկատել է նաև Գ. Սարգսյանը, «որից տեղ-տեղ հատուկտոր բառեր և տառեր միայն կարելի է կարդալ և որովհետև դրանք որևէ ամբողջական իմաստ չեն տալիս, ուստի հաշվի չենք առել» («Էջմիածին», էջ 50):

838. ԳԱՎԻԹ. երդիկի ձևավոր քարերի վրա, 1 տող.

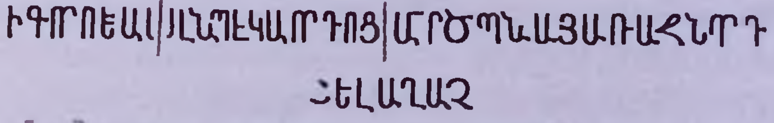

. . . . ⌈ԳՐ⌉ԻԳՈՐՈ ԵՒ ԱՍԼԱՆԲԵԿԱ, ՈՐԴՈՑ ՄԱՐԾՊԱՆԱ

ՅԱՌԱՋՆՈՐԴ⌈ՈՒԹԵԱՆ ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ . . . .

ՅԻ⌉ՇԵԼ ԱՂԱՉԵՄ . . . .

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 51:

Ծանոթ. Արձանագրված քարերն ի հայտ են եկել փլատակները մաքրելու ընթացքում: Դրանք գավթի երդիկի կամարակիր թաղի հենարան հանդիսացող ձևավոր քիվի կտորներն են, որոնց վրա, ներքնից հեշտ կարդալու համար, գեղեցիկ ու խոշոր տառերով փորագրվել են կառուցող իշխանների՝ Գրիգորի և Ասլանբեկի հիշատակագիրը և,

ցուցե նաև՝ շինարար-ճարտարապետի անունը ու կառուցման տարեթիվը: Սակայն բոլոր քարերը չէ, որ գտնվել են, ուստի և արձանագրությունը չի ամբողջանում: Չնայած սրան, պարզվում է, որ գավիթն ավարտվել է Մարծպան Մամիկոնյանից հետո, իսկ նա, համենայն դեպս, արդեն չկար 1241 թ.:

Հանված քարերն այժմ հավաքված են գավթի ներսում, հարավարևմտյան անկյունում:

839. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսարևմտյան սյան խոյակի վրա, 9 տող.

Ի ԹՎ[ԻՆ]:ՈՂԵ: (1246);
ԵՍ՝ ԶԱՏԿԷՐ ԵՒ ԱՍԱՆԷԹ,
ԿԱՆԿՆԵՑԱՔ ԶՍ̅Բ̅ ՆՇԱՆՔՍ ԵՒ ԸՍՏ
ԿԱՐԻ ԱՒԳՆԵՑԱՔ ՏԱՆՍ:
ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ] ԵՒ ՄԻ-
ԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ
:Ա: (1) ՊԱՏԱՐԱԳ
ՄԵԶ: ԿԱՏԱՐԻ-
ՉՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՅԱ̅Յ̅: ԱՄԷՆ:

Հրատ. «Էջմիածին»,1951, ԺԱ-ԺԲ, 49:

840. ԳԱՎԻԹ. հարավարևմտյան սյան բնի վրա, 7 տող.

ԿԱՆԿՆԵՑ-
ԱՒ ՄԻՒՆՍ ԵՒ ԽԱ-
ՉՍ ՅԻՇ-
ԱՏԱԿ ԿԻԿ-
ԱԻՆ ԵՒ ԱՄՈՒՍՆ-
Ո ԻՒՐՈ Տ̅Ր̅ Ա̅Ծ̅
ՈՂՈՐՄԻ ՆՈՑԱ:

Հրատ. «Էջմիածին»,1951, ԺԱ-ԺԲ, 49:

Ծանոթ. Ինչպես Սանահինում, Հաղբատում և այլուր, այնպես էլ Բարձրաքաշում տարբեր նպաստավորողների հատկացումներով կառուցվել են խորաններ, կանգնեցվել սյուներ՝ ինչպես այս դեպքում: Կիկան և կինը՝ Խոցադեղը հանդես են գալիս նաև գավթի մի ընդարձակ արձանագրության մեջ՝ բազմաթիվ նվիրատուների շարքում:

841. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսարևելյան ավանդատան հարավային պատի ստորին շարքի վրա, խիստ հողմահարված, 6 տող.

ԵՍ՝ ԲԵԹԱՒ . . . . ՅՐՍ ՅԻՇԵՑԻ ԶԱՒՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ԻՄՈՅ, ԵԿԻ
. . . . Ս̅Բ̅ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾԻՆՍ ԷՐ . . . .
ՄԵՐ ՀՈԳՈ ՊԱՇԱՐՆՍ Ի ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻ[ՒՆ]Ս . . . [ՍԱՀՄԱՆ]ԵՑԻՆ ԵՒ ԵՏՈՒ
Ի Ս̅Բ̅ ՈՒԽՏՍ, ԵՒ ԵՏՈՒՆ Բ̅Ն̅ ԻՆԶ :Բ: (2) ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒՆԻ ԵՐԵ. . .
ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԵԶ ԵՐԵ[ՄԻ]ԱՅԻ ՄԱՐԳԱՐԵԻ: ՈՎ ԽԱ[ՓԱՆ]Է՝ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ
ՏԷՐ Է [ԱՌԱՋԻ Ա̅Յ̅]:

Հրատ. «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 48:

Ծանոթ. Երեսակալները տեղ-տեղ մաշված, ոչնչացված են: 4-րդ տողի *բն ինձ* անսովոր կապակցությունը երևի նշանակում է *երկուսն ինձ, երկու վանահայրերն ինձ*՝ նկատի ունենալով համաժամանակյա վանահայրեր Տիրացուին և Հակոբին:

842. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան դռան փականապատ խորանի գմբեթարդին, ձեռագիր, սպիտակավուն ներկով.

Յ[ՈՎՀԱՆՆԵՍ] ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ:

Ծանոթ. Բանաստեղծն ստորագրել է գավթի խորանի փլուզումը կանխելու նպատակով իր նախաձեռնությամբ չոր հենապատը դիմհարելու ժամանակ, ԺԹ դարի վերջում: Համենայն դեպս, նման միջոցառման շնորհիվ պատից անջատված աբսիդը մնում է նույն՝ թեքված վիճակում, որն առանց դրա վաղուց ընկած կլիներ:

843. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. արևելյան պատին կից, տափակ, 3 տող.

ԷՐԷՄԻԱ ԷՐԷՄԻԱ
ՄՔԾԷՐՈՒՆԻ ՄՔ ԾԷՐՈՒՆԻ:
ՉԵ [ԹՈՒԻՆ] ՉԷ (1256):

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 117, ՎՏ, 99, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 51 (քաղել է Զալալյանցից):

Ծանոթ. Բարձրաքաշի վանքի առաջնորդն էր Տիրացու վարդապետից հետո: Հիշվում է նաև 1250 թ.:

844. ԽԱՉՔԱՐ. վանքից հարավ-արևելք, անմշակ պատվանդանի վրա, քիվին, 2 տող.

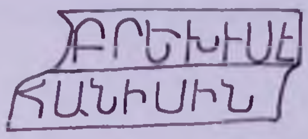

[ՄՔ ԽԱՉՍ] Ք[Ա]ՐԵԽ[Ա]ԻՍ Է
... [ՅՈ]ՀԱՆԻՍԻՆ:
....

ՀՊՎԱ

Ծանոթ. Խաչքարը գորշ բազալտից է, քիվի ձախ եզրը ջարդված: Խաչամարմնում խաչ-խաչելությունն է, կոթունից վեր են ձգվում թռչնաուրվապատկերներ, իսկ նռնաթև խաչաթագը ներառված է շրջանակվող կամարի մեջ: Անսովոր է տեղական ոճերին:

845. ՉԻԹՀԱՆԻ ՔԱՐ. Վերևից վանք տանող ճանապարհին ընկած քարի եզրին, շրջանաձև.

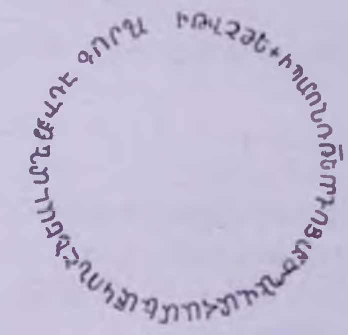

Ի ԹՎ[ԻՆ] :ՉԺԵ: (1266), Ի ՊԱՐՈՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ՈՐԴՈՑ ՄԱՐԾՊԱՆԱ ՎԱՐՀԱՄԱ ԵՒ ՄԱ-
ՄԻԿՈՆ, ՇԻՆԵԱԼ ԱՐԴԵԱՄ[Բ] Ք Ի Վ[Ա]Ր[Դ]ԱՊԵՏ[Է] ԳՈՐԳԱ:

Հրատ. ՊԲՀ, 1977, 4, 254:

Ծանոթ. Չիթհանի փլատակները պեղել և հանգամանալից ուսումնասիրությունը կատարել է Գ.Կարախանյանը: Այս Մամիկոնյանները գուցե թե Մարծպանի և Մամքանի (Ս. Աստվածածին եկեղեցին կառուցողներ) թոռ ու ծոռն են:

846. ԽԱՉՔԱՐԻ ՊԱՏՎԱՆԴԱՆ. Խաչքարը կանգնած է եղել վանքից 100մ հարավ, Դսեղ բարձրացող ճանապարհի եզրին, Ս. Հարություն կամ Ագռավի տապան կոչվող մատուռի վրա: Այժմ մատուռն ավերված է, խաչքարը՝ ընկած, տեղում է պատվանդանը, որի արևելյան նիստին 5 տող.

ԻԹՈՒԻՍ ։ ՈՁԳ ։ՇԻՆԵՑԱՒՄ̃ԲՅԱՐՈՒԹԻՍԵՒԿԱՆԿՆԵՑ · ·
ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻՎԴԻՆՅՈՎԱՆԻՍԻԵԵՂԲԱՐՆՈՐԻՆՆ · ·
ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՄԵԾԻՆՄԱՐԾՊԱՆԱԵՁԱՒԱԿԱՑՆՈՐԱԱՍԼԱՆ · · ·
ՆԵԳՐԻԳՈՐՈԵՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՏԻՐԱՑՈՒՎԴԻՈՐՔԵՐԿՐՊԱԳԵ-
ԱՇԽԱՏՈՂՍՈՐԱՅԱՂԱՒԹՔՅԻՇԵՑԷՔԵԱ̃ԾՁՋԵՋՅԻՇԷԱՄԷՆ

Ի ԹՈՒԻՍ ։ՈՁԳ։ (1234), ՇԻՆԵՑԱՒ Մ̅Բ ՅԱՐՈՒԹԻ[ՒՆ]Ս ԵՒ ԿԱՆԿՆԵՑ[ԱՒ Մ̅Բ ԽԱՉՍ Ի]
ԲԱՐԷԽԱՒՍՈՒԹԻ[ՒՆ] Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]ԻՆ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ԵՒ ԵՂԲԱՒՐ ՆՈՐԻՆ Ն. . . . . .
ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ՄԵԾԻՆ ՄԱՐԾՊԱՆԱ ԵՒ ՁԱՒԱԿԱՑ ՆՈՐԱ ԱՍԼԱՆ[ՊԵԿԻ]-
Ն ԵՒ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏԻՐԱՑՈՒ Վ[ԱՐ]Դ[ԱՊԵՏ]Ի: ՈՐՔ ԵՐԿՐ-
ՊԱԳԷ[Ք Ձ]-
ԱՇԽԱՏՈՂ ՍՈՐԱ ՅԱՂԱՒԹՔ ՅԻՇԵՑԷՔ, ԵՒ Ա̅Ծ ՁՋԵՋ ՅԻՇԷ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 117, ՎՏ, 46 (կրճատ), «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 51:

Ծանոթ. Պատվանդանի վերին, հյուսիսային անկյունը կոտրված է. այդ մասի պակասող բառերը հեշտությամբ լրացվում են, բացի երկրորդ տողից, ուր Ջալալյանցը Սարգիս անունն է կարդացել, բայց մեր տետրում, ինչպես և Սարգսյանի մոտ այդ անվան մի տառն է նշված և այն՝ Ն-է, որը Սարգիս անվան հետ կապ չի կարող ունենալ (Ս. Բ.):

847. ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ. ընկած վանքի ծորը մտնող ճանապարհի սկզբին, այլ բեկորների մոտ, 1 տող.

ՏՐԱ̃ԾՈՂՈՐՄԵԱՋԵՆԱՏԻՆ Տ̅Ր Ա̅Ծ ՈՂՈՐՄԵԱ ՁԵՆԱՏԻՆ:

Ծանոթ. Խաչքարը ճանապարհի ուղեցույց է, այստեղ եղել է փոքր մատուռ:

848. ԽԱՉՔԱՐ. Բարձրաքաշից 100 մ արևմուտք, գեղաքանդակ, սրանկյուն խորանով, հյուսիսային կողին, 7 տող.

ԿԱՆԳՆԵՑԻ
ԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵ-
ԽԱՒՍՈՒԹԻՒՆ
ՍԱՀԱԿԱ
ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ
ՆՈՐԱ ԽՈ-
ՑԱԴԵՂԻՆ:
ՀՊՎԱ

849. ԽԱՉՔԱՐ. Նույն տեղում, երկատված, կիսաթաղ, ճակատին հողմահար, ելնդատառ.

Ա̅Ծ ՈՂԵՐՄԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏ . . . ՍԻՄՈՆ
ՀՊՎԱ

850. ՔԱՌԱԿՈՂ ԿՈԹՈՂ. գյուղամիջյան գերեզմանոցում, պատվանդանի հարավային նիստին, 5 տող.

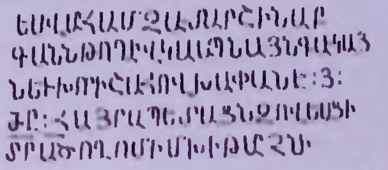

ԵՄ՝ ՎԱՐՀԱՄ, ՁԱՒՏԱՐՇԻՆ ԱԲ-
ԳԱՆՆ ԹՈՂԻ. ՎԿԱ ԱՊՆԱՅՆ, ԳԱՒԿԱՅ-
Ն ԵՒ ԽՈՐԻՇԱՀ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ :Յ:
:ԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆԶՈՎԵՍՑԻ:
ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՄԽԻԹԱՐՉԻՆ:

Հրատ. «Նոր դար» օրաթերթ, 1887,136, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 348, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 51-52, Շահինյան, ՀՄԿՀ, 55:

Ծանոթ. Այս արձանագրությունն ավելի վաղ հրատարակվել է «Նոր դար» օրաթերթում՝ աղավաղումներով ու սխալներով: Լալայանի մոտ ևս այն իմաստազրկված է: Նա 1-2-րդ տողերը կարդացել է. ***Ես Վահրամ զատատ շինաբ քաննկ թողի վկայ ապնայն Գազկայ*** միանգամայն անհարիր բնագրին, աղավաղված ու անիմաստ: ***Մխիթարչին*** էլ գրել է փոքրատառով՝ այն դիտելով սփոփող, վիշտ-տրտմությունը կիսող, փարատող և ոչ անձնանուն: Սարգսյանը ևս անհաջող է կարդացել ***զԱստարշին աբգանն թողի*** (= Օտարածին գյուղի աբգանը՝ ջրահարկը զիջեցի) հատվածը՝ ***զատարշին արձանն թողի:*** Իրական և ստույգ է Շահինյանի վերծանությունը:

Կարևոր է, որ Մամիկոնյան իշխան Վահրամը (որը հիշված է նաև Բարձրաքաշի ծիթհանի 1266 թ. արձանագրության մեջ), նկատի ունենալով խնդրի կարևորությունը և հնարավոր վճռախախտումը կանխարգելելու նպատակով, ***վկա***՝ ակտին մասնակից է դարձնում գործարքին համամիտ արյունակիցներ Ափնային, Գավկային և Խորիշահին: Քառակող կոթողը Զ-է դդ. է և պատահական չէ, որ սովորության համաձայն, ԺԳ դ. արձանագրության մեջ հիշատակված չեն այն կանգնեցնելու հանգամանքները:

Արձանագրության վերջում հիշված Մխիթարիչը գրիչն է: Ս. Բարխուդարյանը Մխիթարչին համարել է «կոթողի շինողն ու արձանագրությունը քանդակողը», իսկ ժամանակը՝ Ժ-ԺԱդդ. (ՄՀՃՎ, էջ 181): Ս. Ավագյանն առաջարկել է ***զԱստարշին*** վերծանել ***Աստարծին*** (ՎԱՀ, էջ 18):

851. ԽԱՉՔԱՐ. գյուղամիջյան գերեզմանոցում, քիվին՝ 1, թիկունքին՝ 8 տող: Միացվել են, քանի որ երկատվել է թյուրիմացաբար.

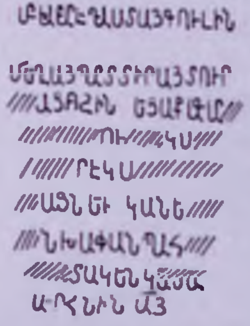

ԱՔ ԽԱ[ՉՍ] ԲԱՐԷ[ԽԱՒՍ] ԴԱՍՏԱՅԳՈՒԼԻՆ:
ՄԵՂԱՅՊԱՐՏ ՏԻՐԱՅՏՈՒՐ
[ՏԻՐ]ԱՑՈՒ ՇԻՆԵՑԱՔ ԱԳԱՐ-
[ԱԿՍ]. . . ՈՒ...ԿՍ...
...[ՍԱ]ՐԷԿՍ . . .
...ԱՑՆ ԵՒ ԿԱՆԵ . . .
[Ա]ՆԽԱՓԱՆ ՊԱՀ-
[Ե ՅԻՇ]ԱՏԱԿՆ: ԿԱՏԱ[ՐԻՉՔ]
ԱՒՐՀՆԻՆ ԱՅ:

Ծանոթ. Գրերը վնասված-ջարդված են, և դժվար է հասկացվում իմաստը: Բարձրաքաշի արձանագրություններում հիշատակված Ագարակն ու Սարեկան երևի նույնն են:

852. ԽԱՉՔԱՐ. գյուղամիջյան գերեզմանոցում, կեսից կոտրած և միացված, երկաստիճան խոշոր պատվանդանի վրա, քիվին և մակերեսին 6 տող.

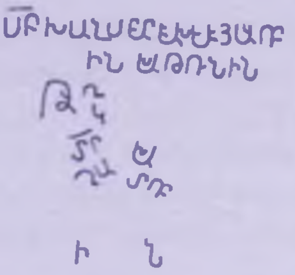

ՍԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է ՅԱԿՈԲ-
ԻՆ, ԽԱԹՈՒՆԻՆ:
ԹՎ⌊ԻՆ⌋ :ՌԿ: (1611)
ՏՐ ԽԱ-
ՉԱՏՈՒՐ-
ԻՆ:

Ծանոթ. Խաչքարի կոթունի տակ շրջանակի մեջ հավասարաթև խաչ է, իսկ կողերին տարածև հյուսազարդեր են: Տեր Խաչատուրը թերևս պատվիրատուն է:

853. ԽԱՉՔԱՐ. գյուղի արևելակողմի գերեզմանոցում, 1 տող.

Ի ԹՎ⌊ԻՆ⌋ ՉԽԴ (1295):

Ծանոթ. Խաչքարի ձախ կողմը վերից վար կոտրված, ոչնչացված է: Պատվանդանը երեք աստիճանից է, եղած գրերը նշմարվում են երկրորդ կտորի վրա: Հյուսիսային թևում կանգնած է մի այլ խաչքար՝ խորանում երկու խաչով:

854. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. գյուղի գերեզմանոցում, հանրախանութից հյուսիս-արևմուտք, բլրի վրա, սեղանաձև, հարավային կողին գութան, հյուսիսային կողին՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՈՒՍՏԱ ՍԱՐՔԻՍ
ԱՆԴՈՆՈՎԻ. ՈՎ ՈՐ ՀԱՆԴԻՊԻ՝ ՈՂ-
ՈՐՄԻ ԱՍԻ. ԱՄԵՆ: 1895Թ. ԱՄԻ:

855. ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ. գերեզմանոցում

ԹՎ⌊ԻՆ⌋ ՈՀ (1221):

856. ԽԱՉՔԱՐ. նույն գերեզմանոցում, քիվին ելնդատառ 1 տող, թիկունքին՝ փորագիր 7 տող.

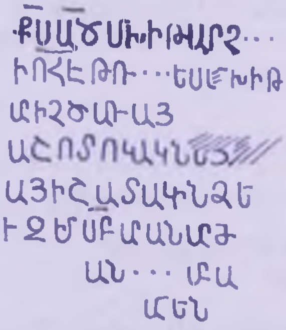

⌊ՈՂՈՐՄԵԱ⌋ ՔՍ ԱԾ ՄԽԻԹԱՐՉ⌈ԻՆ⌉:
Ի ՈՀԷ (1228) ԹՈՒ⌈ԻՆ⌉ ԵՍ ՄԽԻԹ
ԱՐԻՉ ԾԱՌԱՅ
ԱՇՈՏՈ, ԿԱԿՆԵՑ
Ա ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ Ե-
Ի ԶԻՄ Ս⌊Ր⌋ԲԱՐԱՆ ԱՐԺ
ԱՆ⌈Ի⌉ Ս⌊Ր⌋ԲԱ⌈Ց⌉
ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Արձանագրության վերջին տողերն անսովոր են, սակայն հստակ է, որ Մխիթարիչը Աշոտ Մամիկոնյանի հպատակն է (= *ծառայ*):

857. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. գերեզմանոցում, Մխիթարչի խաչքարի մոտ, 4 տող.

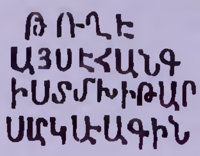

ԹՎ[ԻՆ] ՌՂԷ (1648):
ԱՅՍ Է ՀԱՆԳ-
ԻՍՏ ՄԽԻԹԱՐ
ՍԱՐԿԱՒԱԳԻՆ:

858. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. նախորդի մոտ, անավարտ 2 տող.

ԹՎ[ԻՆ] ՌՀԹ (1630)
ԱՅՍ Է Հ[ԱՆԳԻՍՏ]...

859. ԽԱՉՔԱՐ. նախորդների մոտ, մեծ և գեղաքանդակ, քիվավոր պատվանդանի վրա. քիվին, 1 տող, խորանի գլխի գոտում ուռուցիկ 2 տող, խաչի հանգույցում խորագիր 3 տող.

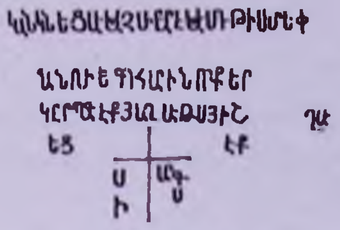

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻ[ՒՆ] ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ[Ն] ԵՒ ԳՈՀԱՐԻՆ, ՈՐՔ ԵՐԿԸՐՊԱԳԷՔ՝ ՅԱՂԱՒԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ
ՍԱՐԳ-
ԻՍ:

Ծանոթ. Խորանում վարպետի անունն է: Սարգիսը Թոմասի ընկերակցությամբ խաչքար է կերտել Մարցի «ճգնավոր» հանդամասում 1245 թ.:

860. ԽԱՉՔԱՐ. գյուղի մեջ, գեղաքանդակ, խոշոր պատվանդանի վրա, քիվին և ստորին պռնկին, 2 տող.

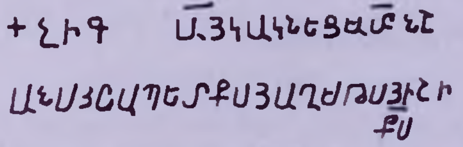

ՉԻԳ (1274) [ԹՎԻՆ, ՅՈՒՍՈՎՆ] ԱՅ, ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՄԲ ՆՇԱՆՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏ Ք[ԱՀԱՆԱՅԻ]Ս: ՅԱՂԱՒԹՍ ՅԻՇ[ԵՑԵՔ] Ի ՔՍ:

861. ԽԱՉՔԱՐ. գյուղամիջյան գերեզմանոցում.

ԹՎ[ԻՆ] ՌՀԷ (1228):
ՆԵՐՍԷՍ Ն[ԿԱՐՈՂ]:

Ծանոթ. Վարպետի անունը փորագրված է խաչքարի նեղ կողին:

ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ-ԽԱՉԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽԱՉՔԱՐ. գյուղամիջյան պատմական գերեզմանոցում, մակերեսին և պատվանդանին.

862. Քիվին, Հիսուսի ձախ ձեռքի ժապավենին, փորագիր ավետարանական բանաձևումը.

ԵՍ ԵՄ ԼՈՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻ:

Ծանոթ. Խաչքարը արվեստի հիասքանչ ստեղծագործություն է՝ հագեցած սյուժետային հարստությամբ և անթերի բուսազարդումներով: Կենտրոնում, եռալիք Գողգոթային կանգնած «փայտե» խաչն է՝ վրան խաչված Քրիստոսը՝ գլուխը հակած դեպի աստվածամայրը (աջ): Քիվի մեջտեղում, շրջանակի մեջ, համբարձման տեսարանն է՝ երեք մատներով օրհնելու համար աջը վեր պարզած: Հիսուսից աջ, առասպելական թռչունի մեջքին արևի, ձախում՝ ցլի վրա լուսնի պատկերաքանդակներն են:

863. Վերջիններին մերձ, զարդերին ձուլված, ելնդատառ.

ԱՐԵԳ ԼՈՒՍ
.... ԻՆ

864. Խաչի ցուցանակին, պիղատոսյան հեգնախոսքերը, ուռուցիկ գրերով.

ՍԱՅ է ԹԱԳԱՒ-
ՈՐ ՀՐԷԻՑ:

865. Խաչաթագին, Հայր աստծո ձեռքի և աղավնակերպ հոգուն կից, ելնդատառ.

ԱՋ ՏՆ,
ՀՈԳԻ
ԱՅ:

866. Խաչի հորիզոնական թևերին, փորագիր.

ՁԵՌՔ, ՈՐ ՁԵ-
ՐԿԻՆՍ ԱՐԱՐԻՆ, ՏԱՐԱԾԷՑԵ-
Ր Ի ԽԱՉԻՍ:

867. Տիրոջ թևերի տակ, Աստվածածնի և ավետարանչի լուսապսակներին, խորագիր.

Ա|ՍՏՈՒԱ|ԾԱԾԻՆ ՅՈՀԱՆՆԷՍ

868. Առաջինների տակ, խաչից իջեցվելիք Տիրոջը գրկելու պատրաստ Արիմութացու և ունելիով գամը քաշող հավատավորի լուսապսակներին, փորագիր.

ՅՈՎՍԷՓ ՆԻԿՈԴԵՄՈՍ

869. Խաչակոթունի տակ, ծաղկազարդ Գողգոթայի մեջ, Նախամարդու լուսապսակին.

ԱԴԱՄ

870. Խաչքարի պատվանդանի երրորդ աստիճանի արևմտյան և հարավային նիստերին, 3 տող.

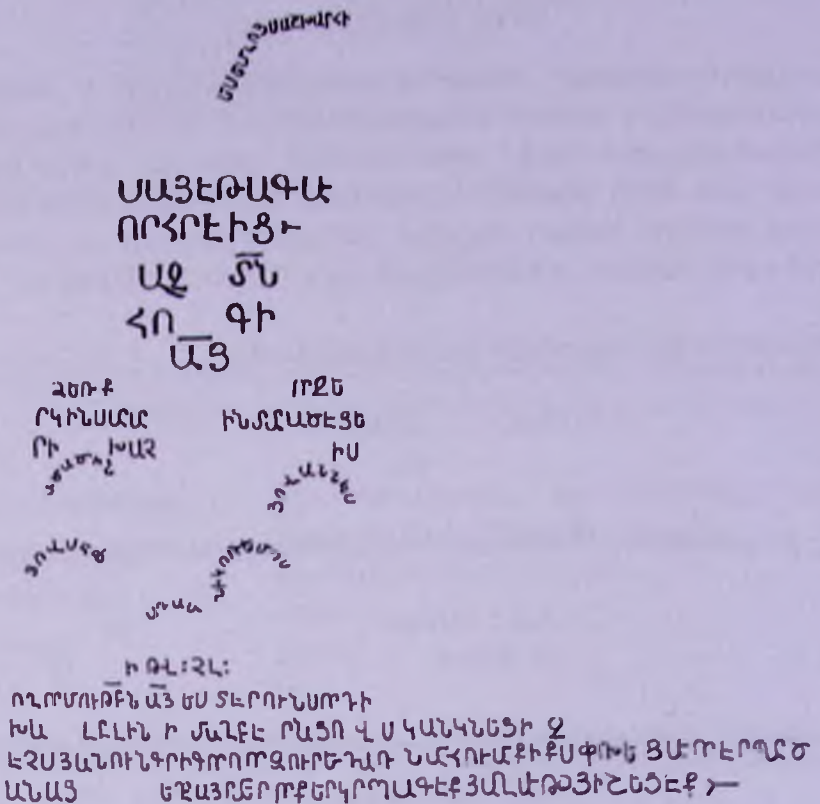

Ի ԹՎ[ԻՆ] :ՉԼ: (1281)

ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ՆԱՅ ԵՍ՝ ՏԵՐՈՒՆՍ, ՈՐԴԻ

ԽԱԼԸԼԻՆ, ԻՄ ԱՂԲԵՐԱՆՑՈՎՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ Զ-

[ԽԱ]ՉՍ ՅԱՆՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐՈ, ՈՐ ԶՈՒՐ ԵՒ ԴԱՌՆ ՄԱՀՈՒԱՄԲ Ի ՔՍ

ՓՈԽԵՑԱՒ, ՈՐ ԷՐ ՊԱՐԾ-

ԱՆԱՑ . . . ԵՂԲԱՅՐ ՄԵՐ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ ՅԱՂԱՒԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Ծանոթ. Գ. Հովսեփյանի իրավացի ենթադրությամբ՝ Գրիգորը Մարծպանի տղան է, Մամիկոնի հայրը, որը, ինչպես ասված է՝ զոհ է գնացել խարդավանքին, սպանվել խաբեությամբ, հանիրավի, անտեղի ***(զուր եւ դառն մահուամբ):***

871. Նույն խաչքարի պատվանդանի վերին աստիճանի հյուսիսային ճակատին, 1 տող.

ՎԱՐՀԱՄ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Հրատ. «Նոր դար», 1887, 138, Ջալալյանց, Ա. 105, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 349, Հովսեփյան, Հաւուց թառի Ամենափրկիչը, էջ 74, Բարխուդարյան, ՄՀՑՔՎ, 145, 190 (քաղել է Լալայանից):

Ծանոթ. Վահրամը խաչքարի վարպետն է: Մասնագետները նրան են վերագրում նաև Մարցի (1285 թ.) և Խոսրովի արգելոցից էջմիածին բերված (1279 թ.) «ազնիվ արվես-

տով» կերտված Ամենափրկիչ խաչքարերը: Ի դեպ, վերջին Ամենափրկիչը հորինվել է Մամիկոնի պատվերով՝ ողորմի հայցելով ծնողներին՝ պարոն Գրիգորին և Մամքանին: Պետք է կարծել, որ Գրիգորի սպանությունը տեղի է ունեցել 1279-1281 թթ. միջև:

Այս և մի քանի այլ դեպքերում մակագրություններն առանձին թվահամար են ստացել այն պատճառով, որ դրանք, իրապես, ինքնուրույն բովանդակություն ունեն, վերաբերում են առանձին գործող անձանց, արծարծում են կտակարանային զանազան թեմաներ, որոնք արժանի են չեշտադրման:

ԽԱՉՔԱՐ ՍՈՒՐԲ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ. գյուղից 2կմ հյուսիս-արևելք, դարավանդի եզրին.

872. Քիվի տակ, ճոխ զարդերով պարուրված խորանի մեջ գահին բազմած Տիրոջ սնարին.

ՅՍ ՔՍ

873. Ձախով կրծքին սեղմած, Տիրոջ սրբազան արյունը «պարունակող» բաժակի (թե գրքի) մակերեսին.

ԵՍ ԵՄ
ԼՈՅՍ
Ն[ԱՇԽԱՐՀԻ]

Ծանոթ. Ավետարանական բանաձևումը չի ամբողջացվել տեղ չլինելու պատճառով: *Փորագրված չէ ԱՇԽԱՐՀԻ բառը (խմբ.):*

874. Խորանի երեք եզրակողերին, 1 տողով.

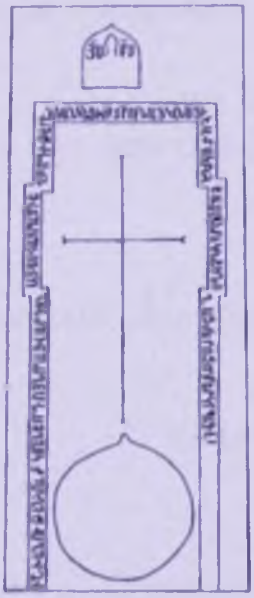

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵ[Ա]Ն ՄԱՄԻԿՈՆԻՆ ԵՒ ՈՐԴՈՅ ՆՈՐԱՅ ՎԱՐԴԱՆԱՅ, ԵՍ՝ ՀԱՅՐԱՊԵՏՍ, ՈՐԴԻ ԹԷՐԻՆ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ՍԲ Տ[Է]ՐՈՒՆԱԿԱՆՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵՒ ԱՍԼԱՆԲԷԿԻՆ, ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ [ՅԱՂԱՒԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ]:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 117-118, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 424, ՎՏ, 229, Հովսեփյան, Հաւուց թառի Ամենափրկիչը, 72, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 51, «Էջմիածին», 1960, Ը, 46:

Ծանոթ. Բոլոր հրատարակիչների մոտ անխտիր կան բացթողումներ, վրիպումներ, սխալներ: Արձանագրությունը չի ավարտվել, թեև տեղ կա: Ջալալյանցն ու Լալայանը

բաց թողած մասը լրացրել են *յիշեցէք ի Քրիստոս* բառերով: Ա. Շահինյանը *յիշատակ ինձ եւ Ասլանբէկին* հատվածը կարդացել է *յիշատակին Չ եւ Ասլան Բէկին* (տե՛ս նրա «Հայկական խաչքարերի արվեստը», «Էջմիածին», 1960, Բ, էջ 46 և նույն հեղինակի «Հաղթանակների և երկրի ազատության առթիվ կանգնեցված խաչքարեր», «Էջմիածին», 1960, Թ, էջ 49 հոդվածները) և թյուրընթերցման հետևանքով խաչքարը համարել է Չ-1251 թ. գործ: Այստեղ հիշատակված Մամիկոնը այլ վիմագրերից հայտնի Արղունի տղան է, Մամիկոն սպարապետ հորջորջված Մամիկոնյան իշխանի թոռնորդին, որոնք ԺԳ դարի երկրորդ կեսի գործիչներ են:

Խաչքարը տեղադրված է Դսեղից 2 կմ հյուսիս-արևելք, դարավանդի եզրին, Բարձրաքաշ իջնող երբեմնի սայլուղու սկզբում, Մարցի ձորահովտի հանդիսավոր կետում: Նրանից հյուսիս, վանքից արևմուտք, ժայռապռնկին մնում են մատուռի ավերակներ, որոնք կարծես ուղենշել են Բարձրաքաշի տեղը ու քաջ զինվորի պես հսկել նրա անդորրը:

427 սմ բարձրությամբ կոթողը բաղկացած է հատկապես Դսեղում տարածված չհղկված եռաստիճան պատվանդանից և նրա վրա զետեղված 240x100 սմ չափերի խաչքարից: Զանգակաձողիկների փարթամ զարդերով, երկրաչափական մոտիվներով հագեցած ոսկերչական նրբին արվեստի կատարյալ ստեղծագործություն է:

Գեղաhիրաշ այս hորինվածքը հանրությանը հայտնի է *Սիրուն խաչ* անվամբ. ժողովրդական նման գնահատանքի արժանացած միակ ստեղծագործությունը բազմահազար խաչքարերի շարքում:

875. ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ. գյուղի արևելյան կողմում, 2 տող.

ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ՝ ՅԱՂԱԻԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:
ԹՎԻՆ ՈՂԹ (1250):

876. ԽԱՉՔԱՐ. Դսեղից 2 կմ հյուսիս-արևելք, Քարինջ տանող ճանապարհի եզրին, «Թոփուկ խաչ» վայրում, քիվին և պատվանդանին, 2 տող.

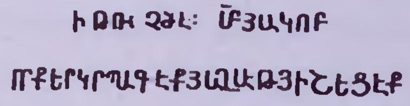

Ի ԹՈՒ[ԻՆ]:ՉԺԷ: (1268) ՍԲ ՅԱԿՈԲ:
ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ ՅԱՂԱԻԹ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Ծանոթ. *ՍԲ ՅԱԿՈԲ*-ը խաչքարի անունն է:

877. ԽԱՉՔԱՐ. մեծ և գեղաքանդակ, եռաստիճան պատվանդանի վրա, նախորդից հյուսիս, քիվին, վերին շրջանակին և թևերի շուրջը, խառնիխուռն.

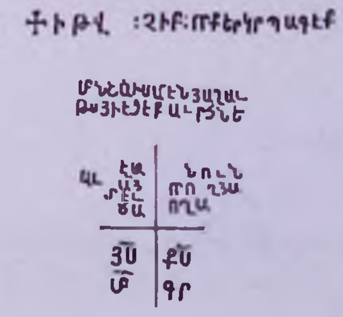

Ի ԹՎ[ԻՆ]:ՉԻԲ: (1273): ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ
ՍԲ ՆՇԱՆԻՍ՝ ԱՄԷՆ ՅԱՂԱԻ-
ԹՍ ՅԻ[Շ]ԵՑԷՔ: ԱԻՐՀՆԵ-
ԱԼ Է [Յ]ԱՆՈՒՆ
ԱՅ, ՈՐ ՈՂՈՐ
ՄԷԼ
Ծ[Ն]ԱԻՂԱ[ՑՆ]:

Ծանոթ. Հորիզոնական խաչաթևի վերին անկյուններում փորագրված վերծանությունը որոշ չափով կասկածելի է (խմբ.):

878. ԽԱՉՔԱՐ. Նախորդների մոտ, քիվին և երկու բեկորի վրա. 6 տող.

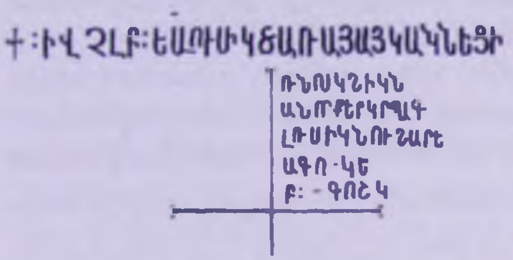

Ի ԹՎ⌊ԻՆ⌋ :ՉԼԲ: (1283), ԵՍ՝ ԼՈՒՍԻԿ, ԾԱՌԱՅ $\overline{\text{ԱՅ}}$, ԿԱՆԿՆԵՑԻ
⌈ԶԽԱՉՍ ՅԱՆ⌉ՈՒՆ ՈՍԿԻ ՏԻԿՆ
⌈ԱՅ ԵՒ ԳՈՇԿ⌉ԱՆ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳ-
⌈ԷՔ՝ ՅԻՇԵՑԷՔ⌉ ԼՈՒՍԻԿՆ ՈՒ ՇԱՐԵ...
⌈... ՏԱՐԻՆ :Բ: (2) ՊԱՏԱՐ⌉ԱԳ Ո⌈Ս⌉ԿԷ
⌈ՏԻԿՆԱ. ... ԵՒ⌉ Բ: (2) ԳՈՇԿ⌈ԱՆ⌉:

Ծանոթ. Կարմրավուն գրանիտե խաչքարի չորս կտորներն ընկած են եռաստիճան պատվանդանի մոտ, ջարդոտված են նաև գրերը, և արձանագրությունը չի ամբողջանում: Խաչքարերի հիշատակագրություններում պատարագաժամերի սահմանումն անսովոր է, հետևաբար առնչվում է վանքին:

879. ԽԱՉՔԱՐ. Չաղիծորի (Թումանյան քաղաք) կռացած ժայռի տակ, Դեբեդի աջ կողմում, կոթունատակին 9, հարավային կողին՝ 5 տող.

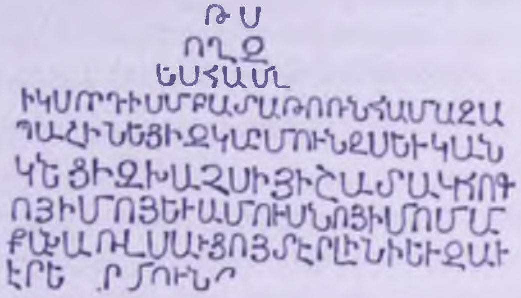

Թ⌊ՈՒԻ⌋Ս
ՈՂՁ (1247),
ԵՍ՝ ՅԱՄԼ-
ԻԿՄ՝ ՈՐԴԻ ՍԱԲԱՏԱՅ, ԹՈՌՆ ՅԱՄԱԶԱ⌈Ս⌉-
ՊԱ, ՇԻՆԵՑԻ ԶԿԱՐՄՈՒՆՋՍ, ԵՒ ԿԱՆ-
ԿՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ, Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՅՈԳ-
ՈՅ ԻՄՈՅ ԵՒ ԱՄՈՒՍՆՈՅ ԻՄՈՅ ՄԱՄ-
ՔԱՆԱ: ՈՎ ՍԱՒՑՈՅ ՏԷՐ ԼԻՆԻ ԵՒ ԶԱՒ-
ԷՐԵ ⌈ԿԱ⌉ՐՄՈՒՆ⌈ՋՍ⌉ ԴԱՏԻ Ի $\overline{\text{ՏԷ}}$, ԿԱԷՆԻ
ԵՒ ՅՈ⌊Ւ⌋Դ-
ԱԻ ՄԱՍ-
ՆԱԿԻՑ
ԼԻՑԻ: ԱՄ
ԷՆ:

Հրատ. «Լրաբեր», 1979, 5, 114:

Ծանոթ. Խաչքարն արվեստի նշանակալից գործ է: Երջանակներին բուսական հյուսկեն զարդեր են, ուղղանկյուն խորանում 2 խաչեր, կողունին՝ իրար հագած 2 եռանկյունիներով շրջագումը:

Հրատարակչի (Գ. Կարախանյան) դիտողությամբ՝ «Անճեկնելի է արձանագրության ութերորդ տողի ... ՈՎՍԱՑՈՅ հնչյունախումբը», նա նկատել է նաև, որ հաջորդ տողի հստակ երևացող ՐՍՈՒՆ կարող է ԿԱՐՍՈՒՆՋ լինել, որի «նախորդ և հաջորդ գրերը հստակ չեն երևում»: Վերջին տողի սկիզբը կիսաեղծ է, իսկ երկու երրորդը իսպառ ոչնչացված՝ խաչքարը ցած նետելու հետևանքով: Այդ հատվածը լրացվել է *ով սացոյ* (= սոցա, սորա՝ կամրջի) *տէր լինի եւ զաւէրն (?) կարմունջս՝ դատի յայ , կաէնի* տարբերակով՝ անառարկելի չհամարելով այն: Խաչքարը տեղահանվել ու ցած է տապալվել 1930-ական թվականներին, որի պատճառով ջարդվել են քիվը, արձանագրության որոշ հատվածները: Այն պատվանդանին է վերատեղադրվել 1990 թ. Աշիկ Վարդանյանի խմբի կողմից:

Արձանագրություն, որն արդ չկա.

880. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատին, դրսից.

Թուին ՈԿԵ(1216), ես Վասակ յիշեցի զաւեղ աւր
Տեառն և ետու զիմ հոգւոյ պարէնն եկեղեցիս. առաջնորդ
Տիրացու վարդապետ եղբայրքս ետուն պատարագ ի տաւնի
Սրբոյ Գրիգորի որ խափանէ դատի յԱստուծոյ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա, 109. ՎՏ, 60. «Էջմիածին», 1951, ԺԱ-ԺԲ, 44:

Ծանոթ. Հրատարակել է միայն Ջալալյանցը, տեղում այժմ չկա: Եթե թվականը ճիշտ է արտագրված, ապա այն չէր կարող Ս. Գրիգորի (Աստվածածնի) պատի վրա լինել, ինչպես նշում է հրատարակիչը, որովհետև այն կառուցվել է :ՈՀ: (1221) թվին, այլ՝ միմիայն միանավ եկեղեցու պատին: Սարգսյանը տեղադրում է ժամատան հյուսիսարևելյան ճակատին: Տիրացու վարդապետի առկայությունը ևս կասկածելի է դարձնում թվի ճշտությունը:

ՔԱՌԱՍՆԻՑ ՄԱՆԿԱՆՑ ՎԱՆՔ

881. ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, երկու քարի վրա, պատի տարբեր հատվածներում, 5 տող.